

Turkish Studies

Comparative Religious Studies

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 415-439
DOI: 10.29228/TurkishStudies.36870
ISSN: 2667-5544
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 30.08.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 30.09.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (16.09.2019)-Referee 2 (30.09.2019)- Referee 3 (30.09.2019)

This article was checked by iThenticate.

ARAP DİLİNDE MANANIN SENTAKTİK ETKİSİ ÜZERİNE

*Rıfat AKBAŞ**

ÖZ

Arap dilinin kurallara bağlanılmasındaki en önemli etkenin bazen inanç esaslarını zedeleyecek düzeyde yapılan yanlış telaffuzlar olduğu söylenebilir. Zira Arapça bir irâb dilidir ve irâbın da doğrudan manayla sıkı bir irtibatının olduğu düşünülürse yanlış telaffuzlar neticesinde özellikle dini metinlerin yanlış öğrenilme ve öğretilme tehlikesi kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan herhangi bir cümlenin doğru anlaşılması öncelikle o cümlenin doğru telaffuz edilmesine bağlıdır. Bu da Arap dilinde telaffuzun ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır ki nahiv, sarf ve belagat gibi bilim dallarının zemini de bu sayede oluşmuştur.

Arapçada telaffuzu şekillendiren en önemli etken ise manadır. Çünkü birey muhatabına neyi söylemeyi amaçlıyorsa o doğrultuda sözcükler ve ifadeler kullanır. Ayrıca kullanılan sözcükler ve ifadelerin bazen dil kurallarına aykırılık göstermesi durumunda aynı sözcük ve ifadeler üzerinde yorum yapıp zahiren var olan bu sorunu çözme çabaları da yine mana odaklıdır. Bu yüzden Arap gramerinde geleneksel dil kurallarının dışına çıkıldığı görülen yerlerde “mutlaka mana etkeni göz önünde bulundurulmuştur” diyen dilci ve gramercilerin sayısı çok fazladır.

Aslında mana etkeninden hareketle bir sözcük veya bir ifadenin dil kuralları perspektifinde tekrardan değerlendirilmesimesesi ilk dönem gramer eserlerinde olduğu gibi daha sonraları kaleme alınan birçok eserde de dağınık bir şekilde yer alır. Ayrıca bu, genelde belli bir gramer konusunun işlendiği esnada ya da bir gramer kuralının delillendirilmesinde başvurulan istişhâdlarda ortaya atılan bir takım sorulara cevap verme şeklinde görülmektedir.

Bu bağlamda makale, bir taraftan mana etkeninin bir sözcük veya ifadenin dil kuralları bağlamında yeniden değerlendirilmesi hususundaki

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: akbasakbasa.1988@hotmail.com

rolünü ele almakta diğer taraftan bu etki doğru rultusunda esnetilebilen bazı dil kurallarının her sözcük ve ibarede geçerli olmayıp bunun duyuma (السمع) bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Makale, mananın Arap gramerinde kullanılan bir takım kavram ve edâtların oluşumunda nasıl bir etkiye sahip olduğuna ayrıca dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Dil Kuralları, Nahiv İlmi, Mana ve Nahiv, Nahiv ve Mantık, Mananın Etkisi.

ON THE SYNTHACTIC EFFECT OF MEANING IN ARABIC LANGUAGE

ABSTRACT

It can be said that the most important factor in the adherence of the Arabic language to the rules is sometimes incorrect pronunciations that may damage the principles of belief. Because Arabic is a language of explicating, and if it is thought that there is a close connection with explicating directly, the danger of wrong learning and teaching of religious texts will be inevitable as a result of wrong pronunciations. In this respect, the correct understanding of any sentence depends primarily on the correct pronunciation of that sentence. This reveals the importance of pronunciation in the Arabic language that the basis of science such as syntax (nahiv), grammar and rhetoric has been formed in this way.

The meaning is the most important factor shaping pronunciation in Arabic Language. Because the individual uses words and expressions in line with what he intends to tell his addressee. In addition, if the words and expressions used sometimes contradict the rules of language, the efforts to comment on the same words and expressions and solve these problems are also meaning-oriented. Therefore, the number of linguists and grammarians who say “the factor of meaning has been taken into consideration necessarily” is very high in the places where it is seen that the traditional grammar of Arabic grammar goes beyond the rules of language.

In fact, the question of reevaluating a word or an expression from the perspective of language rules, starting from the meaning factor, takes place immethodically in many later works as well as in the early grammar works. In addition, this is often seen in the form of answering a number of questions posed during the processing of a particular grammatical subject or in the methods (Istishâd) used to prove a grammatical rule.

In this context, the article examines the effect of the meaning factor on the reassessment of a word or phrase in the context of language rules, and on the other hand reveals that some language rules that can be stretched in accordance with this factor do not apply to all words and expressions, but that this depends on the sense perception (السمع). On the other hand, the article draws attention to the effect of the meaning factor on the formation of the concepts used frequently in Arabic grammar.

STRUCTURED ABSTRACT

Proper pronunciation of words is very significant for a healthy communication. However, in order to create a comprehensible sentence, the inter-word connection must be established correctly. Thus, both the correct pronunciation of the words and the correctness and the integrity of the meaning of a sentence have been possible with grammar for a long time.

When the history of ancient and deep-rooted civilizations is examined, it will be seen that many studies have been done about language and grammar. As a matter of fact, there are rumors that some studies have been done on the Indian language in order to understand the “Vedic Texts” which are considered as the sacred texts of Hinduism and that the rules of the language are seen more important than the holy books. It is also said that Sophists have dealt only with certain aspects of language use and conducted detailed research on grammar.

On the other hand, in Arabic geography, because of religious concerns, a number of rules and theories have been established by the Arab linguists and grammarians after identifying every word and phrase that may be a language document and material. The first cores of the established language rules are directly related to the meaning factor and the majority of the efforts and efforts made in the future are meaning-oriented. In most of the comments and evaluations on the resolution of some verses, poems and expressions which give the perception that the rules of language have been excluded from the first periods, the meaning (Mana) factor was taken into consideration. Therefore, in the discussions of syntax-logic that began in the Hijri calendar at the end of the third century and peaked towards the middle of the fourth century, the logician’s discourse that the syntax (Nahiv) science was completely related to pronunciation was not accepted by the nahivists.

In this context, it is thought that a study that will reveal the syntactic effect of meaning in Arabic language directly and clearly will be beneficial to the researchers. Also, it is made a point of carrying out such a study since there is no academic study addressing this issue has been encountered in detail in our country. In this study, it is included many examples about Quran, classical Arab poetry and certain grammar issues within the frame of Analytical Method and emphasized on contribution of meaning factor both to both grammar and interpretation power of grammar.

During the study, it is consulted to both work of linguists and grammarians which are especially come to the forefront in their own period like Sibeveyhi (d. 180/796), Yahyâ b. Ziyâd al-Ferrâ (d. 207/822), Ebu’l-Abbâs al-Muberrid (d. 286/900), Ebu’l-Kâsım az-Zeccâcî (d. 337/949), Ibn Cinnî (d. 392/1002), Ibnu’s-Seceri (d. 542/1148), Ibn Mâlik at-Tâi (d. 672/1274) and Ibn Hisâm an-Nahvî (d. 761/1360) and benefited from scholar’s commentaries like ez-Zemahserî (d. 538/1144) ve Bedrüddîn az-Zerkesî (d. 794/1392) time to time. The modern sources available in Arabic and Turkish language are also not ignored.

The effect of meaning on Arabic language rules is seen especially around certain subjects and rules. In this context, if you want to reach some conclusions, you can itemize as follows:

a. Despite the order of pronunciation of the elements in a noun sentence, the necessity of being the news of the first element and the necessity of being the “mubteda” of the second element have been completely attributed to the meaning factor.

b. When a “Fâil” is read as “Mansub” and a “Meful” as “Merfû”, the meaning has been taken into consideration. In other words, a violation of a rule that is known by almost everyone is permitted because of the meaning factor. However, the acceptance of such expressions and sentences is limited to the sense (السمع) in order to prevent being played the Irab issues by Fâiland Mefûl recklessly.

c. As in determining the Irab and functional positions of the Fâiland Mefûl in the sentence, the paradigmatic problem of sentences which include some verbs used with a “Cerr” letter while must be used with a certain “Cerr” letter, or take “Mefûl” although it is not “Muteaddi” or take “Mefûl” via “Cerr” letter while it can take “Mefûl” directly are tried to be solved in terms of meaning and it is generally named as “at-tadmîn” (التضمين) or “al-hamlala'l-ma'nâ” (الحمل على المعنى). In addition, the application of this method in every sentence and phrase that appears to be problematic is opposed, and a clue (القرينة) condition is sought, especially when there is a meaningful relationship between the verbs used instead of each other.

d. Considering the factor of meaning, many “muzekker” words were considered “muennes” and many of “muennes” words were considered “muzekker”. This topic, which is generally scattered in grammar books, is also dealt with as a specific title in some works. For this situation, which is mostly examined around the fact that the “muzaf” obtains “muennes” from “muzafileyh” with the return of a “muzekker” pronoun to a “muennes” word, and “muennes” to a “muzekker” word, it is also sought a condition of suitability for ruling out a “muzaf” in a noun phrase.

e. The factor of meaning is taken into consideration in all grammatical concepts used in many other rules and theories, especially the elements in the noun and verb sentences. In addition to the different naming given to an item in a sentence by the important representatives of the Basra and Kufa schools, the factor of meaning was also considered in the multi-faceted evaluation of a preposition according to the sentence flow.

f. While there is sometimes no explanation that meaning factor is observed in the works written by grammarians, sometimes very clear and open expressions can be encountered. In fact, this can be interpreted as the grammarians' unwillingness to refer to the purpose and the goal again and again under the title or subheading of each subject of a science of which purpose and aim is largely defined.

g. The fact that linguists and grammarians conducted a number of analyzes either directly or indirectly under a certain topic or on meaning factor during a specific topic, made the syntactic language rules more functional and also stretched the ideas of normative approaches to language rules.

Keywords: Arabic Language, Language Rules, Nahiv(Syntax) Science, Meaning and Nahiv(Syntax), Nahiv(Syntax) and Logic, Effect of Meaning.

Giriş

Sağlıklı bir iletişim için sözcüklerin doğru telaffuz edilmesi çok önemlidir. Bununla birlikte anlaşılır bir cümlenin oluşturulabilmesi için sözcükler arası bağlantının da doğru kurulması gerekir. Bu yüzden gerek sözcüklerin doğru telaffuz edilmesi gerekse bir cümlenin doğruluğunun ve anlam bütünlüğünün sağlanması öteden beri gramer ile mümkün görülmüştür.

Eski ve köklü medeniyetlerin tarihi incelendiğinde dil ve gramer ile ilgili birçok araştırmanın yapıldığı görülecektir. Nitekim Hinduizm'in kutsal metinleri sayılan Vedâlar'ın doğru anlaşılması için Hint dili üzerinde bir takım çalışmalar yapıldığı hatta onlar nezdinde dil kurallarının kutsal kitaplardan daha önemli görüldüğü yönünde rivayetlerin var olduğu görülecektir. (Muhtâr Ömer, 1972: 73; el-Hasrân, 1413/1993: 28; İnanç, 2016: 35; Çıkar, 2017: 25). Sofistlerin¹ de dilin sadece belli kullanım yönlerini ele aldıkları ve gramer konuları hakkında detaylı araştırmalar yaptıkları aktarılmaktadır. (Başkan, 1967: 10).

Arap toplumunda ise dil ile ilgili çalışmalar İslâm'ın kabulünden sonra Kur'ân merkezli olarak başlamış ve çok hızlı bir şekilde gelişme kaydetmiştir. Ancak Arap olmayanların bu dini benimsemeleriyle birlikte toplumsal bir iletişim meydana geldiği için yanlış telaffuzlar çok sıklıkla görülmeye başlanmıştır. (ez-Zemahşerî, 1419/1998: II, 163). Böyle olunca da Kur'an'ın yanlış anlaşılacağı endişesiyle birtakım kuralların tespitine ihtiyaç duyulmuştur. (İbn Haldûn, 1425/2004: II, 368, 369). Bu amaçla ilk dönemlerde "nahiv" olarak adlandırılan ama sarf konularını da bünyesinde barındıran bir ilim dalı geliştirilmiş ve kısa bir süre içinde bu konuda risale ve kitap hacminde birçok eser kaleme alınmıştır. (İbn Cinnî, 1373/1954: I, 4; Ramazan Abdu'ttevvâb, 2000: 105, 106).

İlk dönemlerde Arap dilini kayıt altına almaya çalışan dilci ve gramercilerin, dilin doğru telaffuz edilmesini amaç edindiklerinden doğru telaffuzu doğru bir manaya bağladıkları ve Arapçanın gramer yapısını mana-gramer ilişkisi çerçevesinde irdeledikleri söylenebilir.² (Daşkiran, 2019: 257). Hatta bu ilişkiyi Ebû'l-Esved ed-Düeli'ye (ö. 69/688) kadar geri götüren dilci ve gramercilere rastlamak mümkündür. (Ebû't-Tayyib el-Lüğavî, 1375/1955: 6, 7, 10, 11; İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 105; İbnü'l-Enbârî, 1405/1985: 20, 21; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 40, 41). Ama o dönemle ilgili günümüze ulaşan herhangi bir eser olmadığı için bu konuda sağlıklı bir değerlendirme ancak Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) "el-Kitâb" adlı eseri üzerinden yapılabilmektedir. (Akbaş, 2018: 393).

Bir takım gramer kurallarının esnetilebilmesi ve bu kuralların aynı sözcük ve ifadeler üzerinde yeniden değerlendirilmesi hususu da mana etkenine dayandırılmıştır. Birçok dilci ve gramercinin bu konuya eğilim göstermesi, ilk bakışta gramer kurallarının dışına çıkıldığını zihne getiren konularda mana etkeninden yararlanılarak gerçekten de ortada bir problemin olmadığını izah etme çabası olarak değerlendirilebilir ki ilgili konu hakkında eserlerinde yer verdikleri tartışmalardan da bu anlaşılmaktadır.

Ülkemizde bu konuyu detaylıca ele alan akademik çalışmalara daha fazla ihtiyaç olduğu için böyle bir çalışmanın yapılması uygun görülmüştür. Çalışmada Kur'ân-ı Kerîm, klasik Arap şiiri ve belirli gramer konularından birçok örneğe yer verilerek mana etkeninin hem gramere hem de gramercinin yorum gücüne olan katkısı üzerinde durulmuştur. Çalışma esnasında özellikle kendi dönemlerinde ön plana çıkmış Sîbeveyhi (ö. 180/796), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), İbn Cinnî (ö. 392/1002), ez-

¹ Halka doğru düşünme ve konuşma amacıyla bedel karşılığında ders veren kimseler için kullanılan bir isimdir. MÖ 5. ve 4. yüzyılda Yunanistan'da yaşamışlardır. (Akarsu, 2016: 161).

² Bununla birlikte çok az bir kesim için en önemli olan şey bir sözcüğün vezin ve kipinin doğru tespit edilip doğru okunması ve kurulacak bir cümlenin de belirlenen kurallar çerçevesinde söylenmesi olmuştur. Onların dil kurallarını "i'râb" (الإعراب) olarak adlandırması da bunu göstermektedir. (İbn Abdürabbih, 1404/1983: II, 308; Ebû't-Tayyib el-Lüğavî, 1375/1955: 6; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 51; el-Kalkaşendî, 1324/1906: 59). Çünkü i'râb, ortaya çıkarttı, açıkladı ve netleştirdi anlamlarına gelmektedir ki bu anlamlar doğrudan sesletim/telaffuz ile bağlantılıdır. (İbnü'l-Enbârî, 1418/1997: 31, 32).

Zemahşerî, (ö. 5238/1144), İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) ve İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ve Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi âlimlerin ilgili eserlerinden daha fazla istifade edilmiştir. Ayrıca yapılan çalışma makale düzeyinde ve sadece nahiv ile ilgili olduğu için mananın sarf ve belagat ilmiyle olan ilişkisine yer verilmemiştir.

1. Mana Etkenine Yönelik Bazı Rivayet ve Yaklaşımlar

Mananın nahiv ilmi için çok önemli bir etken sayıldığı, bu yüzden nahiv ilminin doğrudan manayla da bir irtibat halinde olduğu birçok dilci, gramerci ve edebiyatçı tarafından dile getirilmiştir. Özellikle kelâm ve mantık ilmiyle uğraşan gramercilerin, nahiv ilmini manadan soyutlamaya çalışanlara karşı çıktığı, erken dönemde nahivciler ile mantıkçılar arasında yaşanan münazaralarda olduğu gibi bu münazaralar hakkında yapılan yorum ve değerlendirmelerde de açık bir şekilde görülmektedir. (Çıkar, 2005: 68; Durusoy ve Güler, 2015: 13, 14). Birçok gramer kitabında belli bir konunun işlendiği esnada istişhâd olarak öne sürülen birşiiirde veya ibarede hatta bazı ayetlerde zahiren de olsa konulagelmiş gramer kurallarının aksiyile karşılaşıldığında genel olarak dilci ve gramercilerin bu konudaki yorum ve tahlillerinin de mana odaklı olduğu görülmektedir. Çünkü onlara göre sesletim/telaffuz yönüyle problemlili görünen ifadelerin mana üzerinden bir çözüme kavuşturulması mümkündür. Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239), *اعلم أن هذا القسم يحتاج إلى فضل معاودة وزيادة تأمل* “*Bu bölümün/konunun (manaya hamledilme konusunun) tekrara ve çok düşünceye ihtiyaç duyduğunu bilmelisin*” şeklindeki açıklamasından da anlaşıldığı üzere zahiren problemlili gözüken ifadelerin mana üzerinden yeniden değerlendirilmesi hususu dikkatli bir bakış açısını gerektirdiği içinbu tür mevzularda aceleyle bir karara varılmaması önem arz etmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1375: 106).

Mana etkeninin önemi hakkında ortaya atılan görüşler, aktarılan rivayetler ve sergilenen yaklaşımlar şu şekilde başlıklandırılabilir:

1.1. Bazı Ayetlerin Gramatik Tahlili Esnasında Mana Etkenine Değinenler

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ *وكل شيء فعلوه في الزبر* (Kamer, 54/52) ayetini tahlil ederken كل sözcüğünün mensûb okunamayacağını mana etkenine bağlayarak şöyle der: İlgili ayetin başında bulunan كل sözcüğünün mensûb okunması, ancak öncesinde bulunması gereken bir âmille mümkündür. Bu âmîl de ayette yer alan fiilin aynısı yani *فعلوا* fiili olacağına göre ortaya, *فعلوا كل شيء فعلوه في الزبر* şeklinde bir kıraat çıkar ki bu anlamca doğru değildir. Çünkü ayet, kitaplarda/amel defterlerinde olan tüm şeylerin işlendiğini değil, işlenmiş olan herşeyin kitaplarda/amel defterlerinde yazıldığını bildirmektedir. (el-Ferrâ, 1403/1983: II, 95, 96). İbnü'l-Hâcib en-Nahvî (ö. 646/1249) de mefûl bih konusunu işlerken *ما أضمرَ عامله على شريطة التفسير* (اشتغال) gereği, cümle başında olduğu halde üstün okunan bir sözcüğün o cümlede bulunan fiilin aynısıyla mensûb olduğunu aktarır ve *وكل شيء فعلوه في الزبر* ayetinin bu kuram doğrultusunda değerlendirilmemesi gerektiğine özellikle dikkat çeker. (İbnü'l-Hâcib, 1428/2008: 60- 63).

Aslında İbnü'l-Hâcib muhtasar bir kitap yazdığı için mana açısından bu ayetin ayrıntılarına yer vermemiştir ama onunkitabını şerheden Radî el-Esterabâdî (ö. 688/1289) ve Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) söz konusu ayetin başında bulunan كل sözcüğünün mensûb okunamayacağını yukarıda geçtiği şekliyle tamamıyla manayla irtibatlandırır. (el-Esterabâdî, 1996: I, 472; el-Câmî, 1430/2009: I, 306, 307). Bu durumda “ilgili ayetin başında yer alan كل sözcüğünün, gramerciler tarafındanmefûl bih (المفعول به) değil mübtedâ (المبتدأ) olarak değerlendirilmesinin tek nedeni mana etkenidir” denilebilir.

Ebü'l-Kâsım ez- Zemahşerî, *والذين يَكْتِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبِئْسَ لَهُمْ بَعْدَآبِ أَلِيمٌ*, *Allah yolunda harcama yapmayarak altın ve gümüş biriktirenleri acı verici bir azapla müjdele*” (Tevbe, 9/34). mealindeki ayeti kerimeyi tahlil ederken الذَّهَبَ sözcüğünün müzekker, الفِضَّةَ sözcüğünün ise müennes olmasına rağmen *وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَهَا* ifadesindeki müennes bir zamirin mercîi olmalarını mana üzerine hamlederek açıklamaya çalışır. Kişiye ait tüm mal- mülkün *دراهم ودينار* şeklinde nitelendirilebileceği için söz konusu zamirin doğru kullanıldığına atıfta bulunan Zemahşerî bu tür tahlillerin başka ayetler için de söz

konusu olabileceğini söyler. (ez-Zemahşerî, 1418/1998: III, 36-40, 62). Bedrüddîn ez-Zerkeşî de *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde zamirlerin mercileri hakkında bilgi verdiği قاعدة في الضمائر şeklindeki başlığın altında İbnü'l-Enbârî'nin³ Kur'ân'da geçen zamirler hakkında iki ciltlik bir kitap yazdığını aktardıktan sonra herhangi bir cümlemin öncesi ve sonrasında (siyak-sibak) bulunan ifadelerin zamir ve mercilerinin üzerinde etkili olabileceğini belirtir. Cümlemin siyak ve sibakıyla beraber mana etkeninin de zamir ve mercilerinin üzerinde etkili olabileceğini söyleyen Zerkeşî bu konuda birçok ayetin tahliline de yer verir. (ez-Zerkeşî, 1276/1957: IV, 25-34).

Bu konuya ayetler üzerinden değinen diğer bir gramerci de İbn Hişâm en-Nahvî'dir. Nitekim kendisi Nisâ suresinde yer alan ve miras dağılımının açıklandığı *عَظْمٌ فِي الْوَارِثَةِ* “Eğer bir erkekkelale (çocuğu ve babası olmadığı halde) durumunda varis olunuyor ise” (Nisa/4/12) şeklindeki ayette *كَلَالَةٌ* sözcüğünün, babası ve çocuğu olmayan “mirasçı” anlamında kullanılması durumunda bu sözcüğün kendisinden önce bulunan *يُورِثُ* fiilinde gizli olan bir zamire, *لَا* edatının varsayımıyla birlikte hâl olacağını söyler. Bu durumda ya *كَانَ* fiili nakıs olarak değerlendirilir ve *يُورِثُ* fiili, gizli zamirle beraber mahallen mensûb ona haber yapılır ya da *كَانَ* tamme olarak değerlendirilip *يُورِثُ* fiili, tamme olan *كَانَ* nin fâili konumundaki *رَجُلٌ* sözcüğüne sıfat yapılır. Ayrıca *كَانَ* nin nakıs sayılması halinde *يُورِثُ* fiilinin onun ismi konumunda olan *رَجُلٌ* sözcüğüne sıfat yapılmasını da caiz gören İbn Hişâm bu durumda *كَلَالَةٌ* sözcüğünün *كَانَ* nin haberi yapılabileceğini de söyler. *كَلَالَةٌ* sözcüğünün, babası ve çocuğu olmayan “meyyit” anlamında kullanılması halinde, bir önceki irâb gibi ya hâl ya da haber olabileceğini belirten İbn Hişâm bu durumda *لَا* edatının mukadder edilmemesi gerektiğini de ifade eder. *كَلَالَةٌ* sözcüğünden “akraba” anlamının kast edilmesi durumunda ise bu sözcüğün mefûl li ecli (مفعول لأجله) olacağını aktaran İbn Hişâm, gramercilerin, irabıdoğru manayla sıkı bir irtibat halinde olduğunu asla unutmamaları gerektiği yönünde bir uyarıda da bulunur. (İbn Hişâm, 1421/2000: VI, 9-13). İlgili ayet üzerine konuşan Bedrüddîn ez-Zerkeşî yukarıda aktarılan durumlar dışında *كَلَالَةٌ* sözcüğünün “mal-mülk” anlamında kullanılması durumunda *يُورِثُ* fiilinin ikinci mefûlü; “verâset” anlamında kullanılması durumunda ise mahzûf bir masdarın sıfatı olacağını söyler. (ez-Zerkeşî, 1276/1957: I, 302, 303).

1.2. Bazı Beyitlerin Gramatik Tahlili Esnasında Mana Etkenine Değinenler

Gramercilerin, mana etkenine atıfta bulunmaları istişhad/delil getirme olarak sunulan bazı beyitlerde de görülmektedir. Örneğin nakıs fiillerden olan *kâne* (كان) ve türevlerinin mananın etkisiyle marife olması gereken isimlerinin nekre, nekre olması gereken haberlerinin de marife olabileceği hususunda ortak bir tavır takınan gramerciler, anlam sıkıntısı oluşturmadığı sürece bu gibi ifadelerin (*kâne* ve türevlerinin isimlerinin nekre haberlerinin ise marife olması) kabul görülmesine karşı çıkmamış ve çoğu zaman Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680) *سَانِكِي بَيْتِ رَاسٍ يَكُونُ مَزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ* “*Sanki Beytrâs (denilen yerde bulunan) ve karşımı bal ve su olan şarabın özü*” anlamındaki beyitini örnek olarak sunmuşlardır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 49; el-Müberred, 1415/1994: IV, 91, 92; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 67; el-Batalyevsî, 1424/2003: 47; İbn Mâlik, (1410/1990: I, 356, 357; İbn Yaîş, 1422/2001: IV, 339, 340).

Ebû Said es-Sîrâfî (ö. 368/979) yukarıda aktarılan beyitte herhangi bir problem görmediğini söyleyerek nitelenmeye çalışılan bir şarap türünün karışımının bal ve su olduğu ortadayken, “hangi bal ve su” gibi bir soruyu da anlamsız bulduğunu açıklar. Çünkü kendisi, *شَرِبْتُ الْمَاءَ وَالْعَسَلَ* “Su ve bal içtim” cümlesi ile *شَرِبْتُ مَاءً وَعَسَلًا* “Bir (tür) su ve bir (tür) bal içtim” cümlesi arasında ciddi bir fark görmediğini belirterek bu görüşü tamamıyla mana etkeni doğrultusunda ortaya koyduğunu da vurgular.⁴ (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 306, 307).

³ Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'dir (ö. 328/940). Zamirlerle ilgili yazdığı eserin adı *el-Hâ'ât fî Kitâbillâh*'tir. Günümüze el yazması nüshasının sadece bir kısmı ulaşmıştır. (es-Suyûtî, 1426/2006: IV, 1266; el-Kattân, 2000: 185).

⁴ Ebû'l-Kasım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) de bu ve benzeri örnekleri *القلب الذي يشجع عليه أمن الإلباس* “Mana karışıklığından emin olduğu için cüretle girilen değişiklik” şeklinde ifade ederek mananın rolüne vurgu yapar. (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 265).

Mananın etkisine beyitler üzerinden değinen diğeri bir âlim, dilci ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan Kemâluddîn İbnü'l-Enbârî'dir (ö. 577/1181). O, Basra ve Kûfe gramercilerinin birçok dil kuralı hakkındaki karşılıklı yaklaşımlarını ele alan eserinde *القول في أولى العاملين بالعمل في التنازع* “*Tenazu konusunda iki âmilden hangisinin öncelikli olması gerektiği hususunda söylenenler*” başlığı altında Basralıların ikinci, Kûfelilerin ise birinci âmile öncelik tanıdıklarını aktarır. Daha sonra da Kûfelilerin kendi görüşlerini kanıtlamak için öne sürdükleri birkaç örnek arasında Muhadram şairlerden İmruülkays'ın (ö. 25/645) *المال من المال ولم أطلب قليل من المال* “*Eğer ufak bir geçim için çabalasaydım az miktarda bir mal bana yeterli olacaktı ki (zaten çoğunu) istemiyordum*” anlamındaki beytini delil olarak sunduklarını ifade eder. (İbnü'l-Enbârî, 1428/2007: I, 71, 72). Bu konuda Basralıların da delillerini aktaran İbnü'l-Enbârî söz konusu beyitin mana açısından Kûfelilerin görüşünü teyit ettiğini ve kendisinin de onlar gibi düşündüğünü söyleyerek tenâzu meselesindeki tarafını mana üzerinden belirler. Zira ona göre *كفاني* ve *أطلب* ولم أطلب *كفاني* sözcüğünü kendisine mamul olarak almak isteyen *كفاني* ve *أطلب* ولم أطلب *كفاني* âmillerinden ikincisi yani *كفاني* ولم أطلب *كفاني* âmilinin amel etme olasılığı mana açısından imkânsızdır. Amel verildiği takdirde *المال من المال ولم أطلب قليلاً من المال* “*Bana az bir mal yeter ve ben az bir mal istemiyorum*” gibi bir anlamsız ve çelişkili bir ifadenin ortaya çıkacağını belirten İbnü'l-Enbârî söz konusu beyitin devamı olan *ولكنما أسعى لمجد مؤئل وقد يدرك المجد المؤئل أمثالي* “*Fakat ben köklü bir şeref için çabalamaktayım ve bu köklü şerefe de (ancak) benim gibileri erişebilir*” beytinin de kendisinin bu görüşünü teyit ettiğini söyler. (İbnü'l-Enbârî, 1428/2007: I, 77, 78). Zira bu beyitte İmruülkays açık bir şekilde dünya malını istemediğini aksine kişilik ve onur için uğraştığını söylemektedir. Bu da birinci âmil faktörü doğrultusunda ortaya çıkan *المال من المال* *كفاني* *كفاني* *كفاني* “*Bana az miktarda mal yeter*” şeklindeki ifadeyle örtüşmektedir.⁵

1.3. Belli Bir Konu Üzerinden Mana Etkenine Değinenler

Sîbeveyhi *el-Kitâb* adlı eserinde *باب الاستقامة من الكلام والإحالة* “*Kelâmın doğruluğu ve yanlışlığının açıklandığı bâb*” şeklinde bir başlığa da yer vererek “*Yarın sana geldim*” anlamına gelen *أتيتك غدا* cümlesi ile “*Dün sana geleceğim*” anlamına gelen *أسأتيتك* cümlesini, anlam bozukluğu nedeniyle reddeder. Dil kuralları açısından problemlili olmadığı halde *حملت الجبل* “*Dağı yükledim*” tarzındaki cümleleri de reddeden Sîbeveyhi, bir ibarenin doğruluğunun hem dil kuralları hem de kabul edilebilir bir mana üzerinden değerlendirilmesi gerektiğine dolaylı olarak işaret eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 25, 26).

Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcîde *el-Cümel* adlı eserinde, *باب من المفعول المحمول على المعنى* “*Manaya hamledilen bazı mef'ullerin (açıklandığı) bâb*” şeklinde bir başlığa yer vererek mana etkeninin etkili olduğu birçok beyti örnek olarak sunar. (ez-Zeccâcî, 1404/1984: 203, 204). O başka bir eserinde irâbın Arap kelimelerindeki konumu üzerinde konuşurken irâbın mana ile irtibatlı olduğu yönündeki görüşün tüm nahivcilere ait olduğunu aktardıktan sonra bu konudaki tek aykırı yaklaşımın, Ebû Ali Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr (ö. 210/825) tarafından sergilendiğini söyler. Kutrub'un, “*irâbın mana ile bağlantısı olamaz*” şeklindeki görüşünün yanlış olduğunu ve gramercilerce kabul görmediğini aktaran Zeccâcî, irâb-mana ilişkisinin gayet açık olduğunu gösteren bazı örneklere de yer verir. (ez-Zeccâcî, 1399/1979: 69-71). Ayrıca irâbı, Arap dilinin en belirgin özelliği ve mananın ortaya çıkmasındaki yegâne etken şeklinde görenlerin görüşleri gibi onu, kelimelerin sonunda yer alan hareke veya harfler değil bilakis cümleden anlaşılmalı olan fâiliyet, mefûliyyet ve izafet şeklinde yorumlayan dilci ve gramercilerin görüşleri de bu minvalde değerlendirilebilir. (ez-Zübeydî, 1392/1973: 11; el-Cürçânî, 1402/1982: I, 98, 99; İbn Ya'îş, 1422/2001: I, 197).

⁵ Ele alınan beytinin mana yönünü göz önünde bulunduran İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ise biraz daha ileri giderek bu beyitin kesinlikle tenâzu konusunda kullanılmaması gerektiğini söyler. (İbnü'l-Hâcib, 1428/2008: 32,33). Onun bu görüşüne Radî el-Estrabâdî (ö. 688/1289), İbn Cemâa (ö. 733/1333) ve Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) gibi âlimlerle de katılmıştır. (el-Estrabâdî, 1996: I, 212, 213; İbn Cemâa, 2006: 93-95; el-Câmî, 1430/2009: I, 174, 175).

2.1.1. İsim Cümlesindeki Birinci Ögenin Haber Olma Zorunluluğu

Arapçada istifhâm edatlarının cümlelerin başında bulunma gibi bir zorunluluğundan söz edilir. Çünkü bir şeylerin anlaşılmasına yönelik kurulan cümlelerin ilk etapta istifham cümlesi oldukları şüphe götürmemelidir ki bu da istifham edatlarının cümlelerin başında bulunma zorunluluğunun nedeni sayılmaktadır. Nitekim Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) bunu, *والاستفهام لا يتقدم عليه ما كان في حيزه*, “*İstifham kapsamı içinde bulunan bir şey ondan (istifhâmdan) önce gelemez*” şeklinde gerekçelendirir. (Ebû Ali el-Fârisî, 1389/1969: 30, 31). Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *إذ كان معناه*, “*Manası, (kendisinden) sonraki şeylerle bağlantılı olduğu için istifhamın kelamın başında olma zorunluluğu vardır. Eğer anlaşılması istenen şey (المستفهم عنه) istifhamdan önce gelirse (kastedilen) mana tersine döner*” şeklindeki açıklamasında da aynı gerekçe görülmektedir. el-Ukberî, 1416/1995: I, 144). Bu durumda *أحمد* “Ahmed nasıldır?” cümlesinin irabı yapılırken, *كَيْفَ* mübtedâ *أحمد* de onun haberidir ve ism-i istifhâm olduğu için cümlelerin başında bulunması gerekir” şeklinde bir değerlendirmeye gidilmelidir. (el-Cürçânî, 1402/1982: I, 223; İbnü'l-Hâcib, 1428/2008: 39, 40; İbn Usfür, 1419/1998: I, 337; İbn Mâlik, 1428/2007: 88; el-Esterâbâdî, 1996: 259, 260; Ebû Hayyân, 1420/2000: III, 346, 347; İbn Akîl, 1400/1980: I, 243).

Nekre bir mübtedâyâ gelen haberin şibih cümle (car-mecrur ya da zarf) olması durumunda da isim cümlesinde bulunan birinci ögenin yine mana etkeni gözetilerek haber yapılması gerekmektedir. Örneğin *في الدار رجلٌ* “Evde bir adam var” cümlesinde car-mecrurdan müteşekkil olan *في الدار* haberdir ondan sonra nekre bir şekilde gelen *رجلٌ* ise mübtedâdır ve aksi bir durum asla kabul görmemiştir. Ayrıca söz konusu cümlede bulunan öğelerin yerleri söyleyiş esnasında bile olsa asla değiştirilememektedir. Çünkü ilgili cümle *الدار في الرجل* şeklinde okunduğu zaman, nekre bir sözcükten sonra gelen ifadelerin genellikle sıfat olduğu da düşünülürse o zaman burada haberin sıfat ile karışma ihtimali olacaktır. (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 49, 50; es-Süheylî, 1412/1992: 315; el-Ukberî, 1416/1995: I, 145). Binâenaley *“Evde bir adam vardır”* anlamına gelen *في الدار رجلٌ* cümlesinin, “Evdeki adam” anlamına gelen *رجلٌ في الدار* cümlesiyle karıştırılmamasında mana etkeni önemli bir rol oynamıştır.

2.1.2. İsim Cümlesindeki İkinci Ögenin Mübtedâ Olma Zorunluluğu

Gramerciler, marife olmaları koşuluyla bir isim cümlesinde yer alan birinci ve ikinci ögenin hem mübtedâ hem de haber olabileceğini başka bir ifadeyle yer değişikliğine uğramalarını kabul etmezler. Yani onlar, *المنطلق زيدٌ* cümlesinde yer alan *المنطلق* ve *زيدٌ* sözcüklerinden ilkinin mübtedâ, diğerinin de haber yapılması gerektiğini söylerler. (İbn Akîl, 1400/1980: I, 232, 233). Fakat anlamca bir problem oluşması durumunda ikinci ögenin mübtedâ, birinci ögenin ise onun haberi yapılması gerektiği hususunu da özellikle belirtmişlerdir. Örneğin *بنو أبنائنا* cümlesinde ilk öge mübtedâ yapılırsa “oğullarımız torunlarımızdır” şeklinde bir anlam ortaya çıkar ve böyle bir anlamın yanlışlığı zaten ortadadır. Fakat söz konusu cümlede *بنو أبنائنا* mübtedâ, *بنو أبنائنا* ise onun haberi yapılırsa ki bu zorunludur o zaman “çocuklarımızın çocukları/torunlarımız, bizim çocuklarımızdır” şeklinde bir anlam ortaya çıkacaktır. Zaten ilgili cümlede kastedilen şey de budur. (İbnü'n-Nehhâs, 1424/2004: 175; İbn Mâlik, 1410/1990: I, 297, 298; İbn Yaîş, 1422/2001: I, 248; İbn Akîl, 1400/1980: I, 233, 234; el-Ezherî, 1421/2000: I, 214; es-Suyûtî, 1433/2012: I, 136, 137).

Belli bir özellikte meşhur olmuş şahsiyetlere yapılan benzetmelerde, benzeyen ve benzetilenin kolayca fark edilmesinden hareketle mana etkeni buralarda da gözetilmiştir. Örneğin *أبو حنيفة أبو يوسف* cümlesi ile *زهيرٌ زيدٌ شعراً* cümlesinde ilk öğelerin mübtedâ olma olasılıkları anlamca imkânsızdır. Çünkü fıkıh alanında Ebû Hanife'nin Ebû Yusuf'a; şiir alanında da meşhur şair Züheyr'in Zeyd'e benzetilmesi anlamsızdır. O halde söz konusu cümlelerde ilk öge haber diğeri ise mübtedâ olmak zorundadır. (İbn Mâlik, 1410/1990: I, 297, 298; İbn Hişâm, 1421/2000: V, 363, 364; ed-Demâminî, 1403/1983: III, 59; el-Ezherî, 1421/2000: I, 214).

2.2. Fiil Cümlesindeki Öğelere Etkisi

2.2.1. Fâil ve Mefûlün Cümle İçindeki İrâb ve Fonksiyonel Konumlarına Etkisi

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, bazı kurraların عليه رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ “Adem (vahiyle) Rabbinden bir takım kelimeler aldı da Rabbi bunun üzerine onun tövbesini kabul etti” (Bakara, 2/37) mealindeki ayette yer alan آدم sözcüğünü mensûb, كَلِمَاتٍ sözcüğünün ise merfû okuduklarını aktardıktan sonra onların bu okuyuşlarına göre ayetin herhangi bir anlam değişikliğine uğramayacağı yönünde bir kanaate sahip olduğunu da belirtir.⁷ (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 28). Aslında Ferrâ anlamca gayet açık ve net olan bu gibi ifadelerde fâilin mensûb, mefûlün de merfû okunabileceğine zımnen bir işarette bulunmuştur. Zira آدم sözcüğünün mensûb okunarak mefûl, كَلِمَاتٍ sözcüğünün ise merfû okunarak fâil yapılmasının imkânsızlığı, değil Ferrâ gibi bir âlim, normal bir gramer bilgisine sahip olanlar tarafından bile hemen fark edilebilecek bir durumdur.

İbn Harûf (ö. 609/1213) ve İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) gibi gramerciler de mana etkeni nedeniyle fâil ve mefûle olması gerekenin dışında bir irâb alameti verilmesini kabul ederler. Örneğin أَدْخَلْتُ الْقَلْبَسُوَّةَ فِي رَأْسِي “Zeyd kabre konuldu” ve أَدْخَلَ الْقَبْرُ زَيْدًا “Çivi elbiseyi deldi”; خَرَقَ الثَّوْبَ الْمَسْمَارَ “Karışonunu başıma geçirdim” gibi kural dışı hareke değişimi yapılan cümlelerle alan İbn Harûf bu cümlelerde önemli olan şeyin fâil ve mefûl olan öğelerin anlamca bilinmesidir der. (İbn Harûf, 1419/1999: II, 843, 844). İbn Mâlik et-Tâî de, naibu’l-fâil konusu işlerken مَعَ نَصْبٍ وَرَفْعٍ مَغْعُولٍ بِهِ لَا يَلْتَبِسُ مَعَ نَصْبٍ ورفع مغعول به لا يلتبس مع نصب “Gramerciler, anlam karışıklığı oluşturmamayan bir mefûl bih (ögesinin), mansub bir fâille birlikte merfû okunabileceğini rivayet etmişlerdir ama buna kıyaslama yapma” diyerek çok nadiren de olsa neredeyse herkes tarafından bilinen bir kuralın göz ardı edilebileceğini mana etkenine bağlayarak bu görüşünü خَرَقَ الثَّوْبَ الْمَسْمَارَ örneğiyle gerekçelendirmeye çalışır. (İbn Mâlik, 1420/2000: I, 273, 274).

Bu durumda şöyle bir sonuca varılabilir: İbn Harûf ve İbn Mâlik, söz konusu örneklerde hiç kimsenin, çivinin mi elbiseyi deldiği yoksa elbisenin mi çiviye deldiği veya Zeyd’in mi kabre konulduğu yoksa kabrin mi Zeyd’e konulduğu şeklinde bir tereddüt yaşayamayacağından hareketle fâil ve mefûl olan sözcüklerin gramer kurallarına göre irab almasının bir zorunluluk olmadığını anlatmaya çalışırlar. Başka bir ifadeyle fâilin zorunlu olarak merfû, mefûlün de ise zorunlu olarak mensûb okunması gerektiği görüşünde değiller.

Bu konu fiil cümlesindeki öge sıralaması üzerinden de irdelenmeye çalışılmış ve mana etkeni doğrultusunda mefûlün fâilden önce gelmesine karşı çıkmamıştır. Örneğin, Musa’nın armutu yediği söylenmek istendiğinde أَكَلَ الْكُمَثْرَى مُوسَى gibi cümlesi gibi أَكَلَ الْكُمَثْرَى مُوسَى şeklinde bir cümle de kurulabilir. Aynı şekilde اسْتَخْلَفَ الْمُرْتَضَى الْمُرْتَضَى cümlesi, اسْتَخْلَفَ الْمُرْتَضَى الْمُرْتَضَى şeklinde de ifade edilebilir. Zira Hz. Ali’nin Hz. Peygamberi halef tayin etmesi gibi bir durum söz konusu olmadığı için ilgili cümle öğelerinin yerlerinin değiştirilmesinde bir mahsur görülmemiştir. (el-Esterâbâdî, 1996: I, 191; es-Suyûtî, 1433/2012: I, 235, 236). Mevsûllerden olan “men” (مَنْ) edatının akıllılar, “mâ” (مَا) edatının ise akılsızlar için kullanılması çok yaygın olduğundan, “Oradaki kişi yaptığın şeye şaşırdı” anlamına gelen مَنْ أَعْجَبَ مَنْ أَصْنَعْتَ şeklinde ifade de bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Çünkü şaşırma eylemi akıllılara özgüdür ve ilgilili cümlede yer alan öğelerin yerlerinin değiştirilmesi bir mana bozukluğuna neden olmayacağı içincümlenin مَنْ أَصْنَعْتَ مَنْ أَعْجَبَ şeklinde söylenmesine karşı çıkmamıştır. (eş-Şâtıbî, 1428/2007: II, 599).

Bir fiil cümlesinde mutlaka önce fâilin sonra da mefûlün getirilmesi gerektiği gibi bir zorunluluğun olmadığı bazı ayetler üzerinden de çok net anlaşılabilir. Örneğin وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّتْهُنَّ “İbrahim’in rabbi onu bazı sözlerle sınadığı ve İbrahim’in de o sözleri tamamladığı/yerine getirdiği vakti hatırla” (Bakara, 2/124) mealindeki ayeti kerimede sınavan ve sınavanan belli olduğu için fiilden hemen sonra yer alan öge fâil değil mefûl olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca “Allah’tan ancak âlimler korkar/saygı duyar” anlamına gelen إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Fâtır, 35/28) ayetinde saygı duyan

⁷Bu durumda ilgili ayet, “Adem’e Rabbinden bazı kelimeler verildi” şeklinde açıklanabilir.

ile kendisine saygı duyulan açık olduğu için fiilden hemen sonra yer alan öge mefûl kabul edilmiştir. (ez-Zamehşerî, 1418/1998: I, 317, 318; Ebû Hayyân el-Endelûsî, 1413//1993: I, 445, 446; el-Ezherî, 1421/2000: I, 417).

2.3. Müteaddî ve Lâzım Fiillere Etkisi

Arapçada doğrudan mefûl alabilen fiiller olduğu gibi sadece cerr harfleri vasıtasıyla mefûl alan fiiller de bulunmaktadır. Her iki durumda da bu fiillerin müteaddî (geçişli) olduğuna hükmedilir. (ez-Zamehşerî, 1425/2004: 257, 258; et-Teftâzânî, 1432/2011: 89). Ayrıca bazı müteaddî fiiller doğrudan iki mefûl veya üç mefûl alabilirken bazıları ilk mefûlünü doğrudan diğerlerini ise cerr harfleri vasıtasıyla alabilmekteler. (İbn Mâlik, 1428/2007: 98, 99; İbn Uşfûr, 1392/1972: I, 114; İbn Ya‘îş, 1422/2001: IV: 295, 296). Bununla birlikte bazı ayetlerde, şiirlerde ve bir takım ibarelerde müteaddî olmadığı halde mefûl alan ya da doğrudan mefûl alabiliyorken cerr harfi vasıtasıyla mefûl alan veyahut belli bir cerr harfi ile kullanılması zorunluymuş başka bir cerr harfiyle kullanılan bazı fiillere de rastlanılmaktadır. Zahirde problemlilik olarak görülen bu durum da yine mana etkeni üzerinden çözülmeye çalışılmıştır.

Daha sonraki dönemlerde İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi bazı dilcilerin nadiren de olsa bu konuyu “et-tadmîn” (التضمين) başlığı altında incelemesi dışında bu başlık neredeyse hiçbir dilci ve gramerci tarafından kullanılmamıştır. (İbn Hişâm, 1421/2000, VI, 671; VI, 719; es-Suyûtî, trs: I, 121). Bunun yerine genelde “el-haml ala'l-ma'nâ” (الحمل على المعنى), “murâ‘âtu'l-ma'nâ” (مراعاة المعنى) ve “et-te'vîl” (التأويل) şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 45; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: II, 309; İbn Fâris, 1414/1993: 249; es-Se‘âlibî, 1418/1998: II, 576; el-Anbekî, 1433/2012: 29- 34).

İbn Cinnî, bazı harflerin birbirlerinin yerine kullanılabileceklerine değindikten sonra, اعلم أن الفعل إذا كان بمعنى فعلٍ آخر، وكان أحدهما يتعدى بحرفٍ والآخر بأخر فإنَّ العربَ قد تشَّعَّ فتوقع أحدَ الحرفين موقعَ صاحبه *“Fiil, başka bir fiilin anlamını taşıyorsa ve bu fiiller farklı cerr harfleriyle kullanılıyorlarsa, Arapların (bu konuda) geniş davranıp cer harflerinden birini diğerinin yerine kullandıklarını (da) bilmelisin”* diyerek bu konuyu hem fiil hem de fiille birliktelik eden cerr harfleri üzerinden değerlendirir. (İbn Cinnî, 1371/1952, II, 308).

Aslında birbirlerinin yerlerine kullanılan fiillerin mana odaklı değerlendirilmesi daha çok ayetlerle açıklanmıştır. Bu konuda özellikle dilci ve gramerci kimliğiyle ön plana çıkmış şahsiyetlerin yorumlarıyla sıklıkla karşılaşılır. Örneğin İbn Cinnî, هل لك إلى أن تزكى *“De ki: Arınmayı/günahlardan temizlenmeyi ister misin?”* (Nâzi‘ât, 79/18) mealindeki ayette geçen هل لك ifadesinin genelde في لك في şeklinde kullanıldığını ama ayet إلى تزكى anlamında değerlendirildiği için ilgili ifadenin cerr harflerinden في ile değil إلى ile beraber kullanıldığını söyler. (İbn Cinnî, 1371/1952: II, 309, 310; 1415/1994: I, 52).

İbnü's-Şecerî de‘adâ (عاد) fiilin câveze (جاوز) anlamında kullanılması durumunda cerr harflerinden olan ان (عن) ile birliktelik edebileceğini söylerken ولا تعد عينك عنهم *“Gözlerini onlardan ayırma”* (Kehf/18/28) mealindeki ayeti delil gösterir. يوم يُحمى عليها في نار جهنم *“Toplanan altın ve gümüşün cehennemde kızdırıldığı gün”* (Tevbe/ 9/35) mealindeki ayeti kerimede geçen يُحمى fiilinin doğrudan mefûl alabilen bir fiil olmasına rağmen cerr harflerinden olan ال (على) ile kullanılmasını, bu fiilden يوقد manasının kastedilmesine bağlayan İbnü's-Şecerî birçok ayette olduğu gibi pekçok şiirde de bu gibi durumların görülebileceğini söyler. (İbnü's-Şecerî, 1413/1992: I, 223, 224).

İbn Mâlik de سمع fiilinden أصغى anlamı kastedildiğinde cerr harflerinden إلى ile kullanılacağını, استجاب anlamı kastedildiğinde ise lâm (ل) harfi ile kullanılabileceğini söyler. Doğrudan işitilen şey (ما يُسمع) ile birliktelik ettiğinde de herhangi bir cerr harfi ile beraber zikredilmesine gerek olmadığını aktaran İbn Mâlik bu konudaki örnekleri tıpkı İbnü's-Şecerî gibi ayetler üzerinden verir. (İbn Mâlik, 1410/1990: II, 84). Öte yandan İbn Mâlik “söyledi” anlamına gelen “kâle” (قال) fiilinin iki mefûl alan ve cümleye zann ve şüphe katan ظن fiili gibi değerlendirilebileceğini ifade ederken kimilerinin bu durum

için, öncesinde istifhâm edatının olması ve mefûlleri ile kendisi arasında zarf ve cârr-mecrur dışında başka bir ögenin yer almaması gibi bir takım şartlar öne sürdüğünü kimilerinin ise herhangi bir şart koşmadığını aktarır. (İbn Mâlik, 1428/2007: 98).

Mana etkisi nedeniyle hem kendisinde hem de aldığı mefûl sayısında değişikliğe uğrayan fiiller arasında ise ce'ale (جَعَلَ) fiili verilebilir. Zira bu fiilin mana etkeni doğrultusunda bazen sadece bir, bazen de biri diğerinin aynısı ya da birinin diğerinden tamamıyla bağımsız ve farklı olduğu iki mefûl alabileceği söylenmiştir. Nitekim جَعَلَ “yaptı/işledi” (عَمِلَ) veya “vucuda getirdi /oluşturdu” (أُجِدَ) anlamlarında kullanılmışsa sadece bir mefûl alır. “Adlandırdı” (سَمِيَ) veya “inandı” (اعْتَدَ) anlamında kullanılmışsa biri diğerinin aynısı olan iki mefûl alır. “Attı” (أَلْقَى) anlamında kullanılmışsa o zaman birbirinden bağımsız ve farklı olan iki mefûl alır. (Ebû Alî el-Fârisî, 1389/1969: 31, 32; İbn Mâlik, 1428/2007: 97). Ayrıca ce'ale fiilinin صار ve طفق fiilleriyle aynı anlamı paylaştığı, bundan dolayı lâzım (geçişsiz) kabul edildiği ve şurû (başlangıç) fiilleri gibi sadece isim ve haber alması gerektiği yönünde yaklaşımlar da mevcuttur. (el-İsfahânî, 1430/2009: I, 196, 197).

İki mefûl isteyen fiillerden اَتَمَّ fiilinin ظَنَّ fiilinin علم, اَتَمَّ fiilinin عرف ve أبصر fiilinin وجد ve أصاب fiilinin anlamında kullanılması durumunda tek mefûle yetinebileceği yönünde yaklaşımlar da bulunmaktadır. (el-İsferâyînî, 1996: 142, 143; el-Esterabâdî, 1996: IV, 150- 152). Bu durumda mananın bir takım müteaddi fiillerin mefûl sayısının azaltılması noktasında etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan mana, lâzım bir fiilin mefûl almasında ya da müteaddi bir fiilin mefûl sayısının çoğaltılmasında etkili olmuştur. Örneğin İbn Hişâm, lâzım addedilen رُحِبَ fiilinin واسع fiilinin de بلغ anlamında kullanılması durumunda bu fiillerin bir mefûl alabileceklerini söyler. İbn Hişâm, خوف, أهلك veya أمتهن anlamlarında kullanılan ve asıl itibariyle lâzım fiil addedilen فرق ve سفه fiillerinin birer mefûlalmalarını da hoş karşılar. Ayrıca ona göre bir mefûlünü doğrudan diğerini de cerr harfleri vasıtasıyla alan أخبر, خبر, حدث, أنبا ve نبا fiillerinin her biri أعلم ve أرى anlamında kullanılırsa üç mefûl alabilirler. (İbn Hişâm, 1421/2000: V, 683, 691- 693).

Burada şu hususun da belirtilmesi gerekir: Bazı fiillerin farklı kullanımlarının “tadmîn” yöntemiyle izah edilmeye çalışılması bu yöntemin zahiren sorunlu görünen her ifade ve ibarede kayıtsız ve şartsız uygulanabileceği anlamına gelmemektedir. Elbette ki bu tür ifade ve ibareler sayılamayacak kadar çoktur hatta İbn Cinnî'nin de dediği gibi bu gibi ifade ve ibareler hacimli bir kitap oluşturacak kadar fazladır. (İbn Cinnî, 1371/1952: II, 310). Ama yine de bu yöntemden ancak uygun bir anlam ve insicam elde edilecekse istifade edilebilir. Nitekim Kahire Arap Dil Akademisi, tadmîn yönteminin uygulanabilirliği konusunda bir takım şartlar ortaya koymuştur. Bu kurumun onayıyla bir ifade ve ibare tadmîn yöntemiyle yeniden değerlendirilecekse birbirlerinin yerlerine kullanılan fiiller arasında anlamca bir münasebetin olması ve kulağa hoş gelen ahengin de bozulmaması şartı koşulmuştur. Söz konusu kurum, tadmîn yönteminin uygulanabilirliğini gösteren bir ipucunun (القرينة) bulunması ve bu yöntemden sadece anlam genişlemesi (التوسع) sebebiyle istifade edilmesini de şart koşmuştur. (eş-Şecerî, 1433/2012: 207; el-Cerâh, 2018: 208).

2.4. Müzekkerlik/Erillik ve Müenneslik/Dişillik Olgusuna Etkisi

Canlı-cansız, soyut-somut herşeyin müzekker veya müennes kategorisinde değerlendirildiği Arap dilinde bu iki olgunun önemi ve tesiri özellikle gramer kuralları doğrultusunda kurulan cümlelerde görülmektedir. Ayrıca müzekker ve müennes hakkında detaylı bir bilgiye sahip olunmaması gramerciler tarafından hoş karşılanmamış ve bu durum merfûokunması gereken bir sözcüğün mensb veya mecruûr okunması gibi ayıplanmıştır. (İbnü'l-Enbârî, 1419/1999: I, 51, 52).

Arap dilinde müzekkerlik için herhangi bir lafzî alâmet yokken müenneslik için açık ve kapalı tâ (ة – ت) harfî ile maksûr ve memdûd elifleri kullanılmaktadır. (el-Ferrâ, 1989: 51, 52; ez-Zeccâcî, 1404/1984: 291; Kınar, 2014: 17, 18). Kelimenin isim, fiil ve harf çeşitleri arasında sadece isme özgü olan müzekkerlik ve müenneslik hakkında asıl ve fer' şeklinde bir tasnif yapılmış ve müzekker asıl müennes de fer' kabul edilmiştir. Çünkü dilci ve gramercilere göre eşyada asıl olan müzekkerliktir.

(Sıbeveyhi, 1402/1982: III, 241; ez-Zeccâcî, 1404/1984: 291; ez-Zemahşerî, 1425/2004: 187; es-Suyûtî, 1432/2011: 294, 295; 1418/1998: III, 289, 290).

Aslında müzekker ve müennes odaklı hatta doğrudan müzekker ve müennes başlığı kullanılarak yazılan birçok eser olmasına rağmen dilci ve gramercilerin kahir ekseriyetinin bu olguyu sadece lehçe yönüyle inceleme konusu yaptıkları görülmektedir. (Çetin, 1956: 90-114). Başka bir ifadeyle onların bu konuyu dil-mantık çerçevesinde değerlendirip felsefî bir nedene bağladıkları söylenemez. Buna, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 4014/1023) Arapların, neden güneş anlamına gelen الشمس” sözcüğünü müennes, ay anlamına gelen القمر sözcüğünü ise müzekker saydıkları hususunda tutarlı bir cevap veremeyen bir bilgeyle ilgili rivayeti hakkında, أما النحويون فلا يعللون هذه الأمور, “Nahivciler bu tür mevzuları (dil-mantık çerçevesinde) gerekçelendirmezler” şeklinde yorum yapan İbn Miskeveyh (ö. 421/1060) de işaret eder.⁸ (et-Tevhîdî, 2001: 266, 267; Yıldırım, 2013: 195).

Arapçada özellikle birtakım sözcüklerin manaya hamledilmesi koşuluyla müzekkerlik veya müenneslik yönleri kastedilerek gramer kurallarının bu doğrultuda değerlendirildiği yerlere sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu konu ilgili literatürde genelde dağınık bir şekilde görülmekle birlikte bazı eserlerde belirli bir başlık şeklinde görülebilmektedir. Örneğin Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) söz konusu mevzuya dikkat çekerek, باب ما يُحمل الفعل على لفظه فيذكر وعلى معناه فيؤنث, “Fiilin, lafzına hamledilerek müzekker, manasına hamledilerek de müennes addedildiği şeylerin /sözcüklerin bâbi” şeklinde bir başlık kullanır. (İbnü'l-Enbârî, 1419/1999: II, 262). Ebû Said es-Sîrâfî de Sıbeveyhi'nin eseri üzerine kaleme aldığı hacimli eserinde, باب تأنيث المذكر وتذكير المؤنث, “Müzekkerin müennes, müennesin de müzekker sayıldığı bâb” şeklinde bir başlık kullanarak konu ile ilgili birçok şiir aktarır. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 251-255). Bu konuda ما يُذكر ويُؤنث, “Müzekker ve müennes addedilenler” şeklinde bir başlık kullanan İbnü's-Serrâc ise genelde kırık çoğullar üzerinden örnek vermeye çalışır. (İbnü's-Serrâc, 1417/1996: II, 412-415).

Kuşkusuz mana etkeninin göz önünde bulundurulmasıyla birçok müzekker sözcük müennes, müennes sözcük de müzekker addedilmiştir. Burada sadece önemli dilci ve gramerciler tarafından yapılmış olan bazı değerlendirmelere yer verilmekle yetinilecektir. Örneğin Kûfe ekolünün önde gelen âlimlerinden biri olan Ferrâ, “lisan” (اللسان) sözcüğünün müzekker olduğunu ancak “mektup” (الرسالة) ya da “kaside” (القصيدة) gibi anlamların kastedilmesi durumunda bu sözcüğün müennes addedilebileceğini söyler. (el-Ferrâ, 1989: 64). Belde (البلدة) anlamı kastedilerek bazı şehir isimlerinin de müennes sayıldığına değinen Ferrâ, “Şâm” (شام), “Horasan” (خرسان) ve “Cürcân” (جرجان) şehirlerinin isimlerinin bu konuya örnek olabileceğini belirtir. (el-Ferrâ, 1989: 94, 95).

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), “Temîm” (تميم) sözcüğünden “bir kişi”nin (رجل) kastedilmesi durumunda müzekker, “bir kabile”nin (قبيلة) kastedilmesi durumunda ise müennes bir anlamın elde edilebileceğini de söyleyerek müzekkerlik ve müenneslik olgularının mana merkezli olarak değerlendirilebileceğine vurgu yapar. (Ebû Ubeyde, ts: II, 70- 72). Ahfeş el-Evsat olarak bilinen Ebü'l-Hasan Said b. Mes'ede (ö. 215/830) de “Temîm” sözcüğünü aynı doğrultuda değerlendirdiği görülmektedir. (Ahfeş el-Evsat, 1411/1990: I, 137, 138).

Ebû Bekr ez-Zübeydî firdevs (الفردوس) sözcüğünden “Cennet” (الجنة), gökyüzü anlamına gelen “semâ” (سما) sözcüğünden de “sakf” (السقف) kastedildiğinde firdevs sözcüğünün müennes, semâ sözcüğünün de müzekker sayılacağını ifade eder. (ez-Zübeydî, 2010: 266, 267). Firdevs sözcüğünün cennet anlamında kullanıldığı zaman müennes sayılabileceğini söyleyen diğer bir âlim de Ebû Hâtim es-Sicistanî'dir. Nitekim Zeccâcî'nin aktardığı rivayete göre Sicistânî, et-Tevvezi'nin⁹, الذين يَرثون

⁸ Güneş ve ay isimlerinin müzekkerlik ve müenneslik durumlarını inanca ve mitolojik izlere bağlayanlar da bulunmaktadır. (Bkz: Gündüzöz, 2005: 221).

⁹ Tam adı Abdullâh b. Muhammed b. Hârûn et-Tevvezi'dir. et-Tevvecî diyenler de vardır. Ebû Ubeyde ve Asma'î gibi şahsiyetlerin öğrenciliğini yapmıştır. Ebü'l-Abbâs el-Müberred, şiir alanında ondan daha iyisini görmediğini belirtmiştir. Hicri 230 da vefat ettiğini söyleyenlerin yanı sıra 232 yılında vafat ettiğini söyleyenler de vardır. (ez-Zebyerî, 1424/2003: 1390).

أَلْفَرْدُوسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Onlar ki Firdevse/cennete varistirler ve orada ebedî kalacaklar” (Mü’minûn, 23/11). mealindeki ayette yer alan firdevs sözcüğüne niçin müennes bir zamirin döndüğü yönündeki sorusuna, “Çünkü firdevs sözcüğü “Cennet” anlamındadır” şeklinde bir cevap vermiştir. (ez-Zeccâcî, 1407/1987: 117, 118; es-Suyûtî, trs: III, 93).

İbnü’ş-Şecerî (ö. 542/1148) ise “kader-ecel” anlamına gelen “menun” (المنون) sözcüğünün tekil ve çoğul addedilebileceği gibi kendisiyle “zaman” ve “devir” (الدهر) kastedildiğinde müzekker, “ölüm” anlamı (المنية) kastedildiğinde ise müennes sayılabileceğini belirtir. (İbnü’ş-Şecerî, 1413/1992: I, 138). İçecek anlamındaki “şarap” (الشراب) sözcüğünden, semai müennes sayılan “hamr” (الخمر) kastedildiğinde müenneslere ait bir zamirle birliktelik edebileceğini de dile getiren İbnü’ş-Şecerî, “avuç içi” anlamına gelen “keff” (الكف) ile göz anlamına gelen “ayn” (العين) sözcüklerinin müzekker bir sıfatla nitelendirmelerini de her iki sözcüğün “uzuv” (العضو) manalarına bağlar. (İbnü’ş-Şecerî, 1413/1992: I, 244, 246, 247, 347).

Birçok gramercinin, bazı şairlerin mana etkisini göz önünde bulundurarak inşad ettikleri kimi beyitlerinde bilinen dil kuralların aksine cümle kurduklarını kanıt göstererek mananın sentaktik etkisine atıfta bulunmaları da bu minvalde değerlendirilebilir. En fazla örnek gösterilen beyit, Cahiliye dönemi şairlerinden olan Amir b. Cüveyn et-Tâî’ye nispet edilmektedir. O’nun فلا مزنة ودقت ودقها ولا أرض أبقل و لا أرض أبقل “Hiçbir yağmur bulutu (o bulut gibi) şimşek çaktırmadı/suyunu damlatmadı ve hiçbir toprak da (bu toprak gibi) bitkisini yeşertmedi” anlamındaki beyiti üzerinde konuşan gramerciler “yer” anlamındaki أرض sözcüğünün semai müennes olmasına rağmen hemen sonrasında müenneslik alameti almamış bir fiille (أبقل) kullanılışını mana etkeni üzerinden değerlendirmeye çalışırlar. Zira onlara göre أرض sözcüğü “mekân” (مكان) anlamında olduğu için ilgili fiilin müennes alametiyle beraber kullanılmasına gerek yoktur. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 46; İbnü’s-Serrâc, II, 1417/1996: 413, 414; İbn Cinnî, 1371/1952: II, 411)¹⁰.

Radî el-Esterabâdî (ö. 688/1289) söz konusu beyitte yer alan أرض sözcüğünün mana itibariyle müzekker kabul edilmesi ile إيقالها sözcüğündeki müennes zamirin birbirleriyle çelişmediğini ima ederek uzak bir ihtimal de olsa أرض sözcüğünün “mıntıka” anlamına gelen ve aynı zamanda müennes olan بقعة ile bir tevil yoluna gidilmesi gibi bir olasılıktan da söz eder. (el-Esterâbâdî, 1996: I, 46, 47). Bu durumda mana etkeninin tek örnekte hem müzekkerlik hem de müenneslik olgusu üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Mana etkisinin görüldüğü beyitlerden biri de, إذا نزل السماء بأرض قوم رعيئاه وإن كانوا غضابا “Yağmur, bir kavmin yerine/toprağına yağarsa, kızsalar bile (hayvanlarımızı orada) güderiz” anlamındaki beyittir ve bu beyit de yukarıdaki beyit gibi çok fazla kullanılmıştır. Beyite bakıldığında “semâ” (السماء) sözcüğünün semâi müennes olmasına rağmen müennes alameti almamış bir fiille (نزل) kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni söz konusu sözcüğün “yağmur” (المطر) anlamında kullanılmasıdır ki bu durumda fiilin müennes alameti almasına gerek yoktur.¹¹ (İbn Fâris, 1414/1993: 51, 95; ez-Zemahşerî, 1418/1998: VI, 215; er-Rufâyi’a, 2003: 62).

Bu iki olguya bazı ayetler üzerinden de değinilmiştir. Örneğin Ferrâ, إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرزاقُ ذُو الْقُوَّةِ “Muhakkak ki bolca rızık veren ve sarsılmaz kuvvet sahibi olan yalnızca Allah’tır” (Zâriyât, 51/58) mealindeki ayette geçen “metin” (المتين) sözcüğünü esrelî okuyup, “kuvvet” (القوة) sözcüğüne sıfat yapanların mana etkenini göz önünde bulundurdıklarını aktarır. Çünkü onlara göre, müzekker bir sözcüğün neden müennes bir sözcüğe sıfat yapıldığı şeklindeki bir sorunun cevabı, “kuvvet”

¹⁰ Ayrıca bkz: A’lem eş-Şentemerî, 1415/1994: 256; ez-Zemahşerî, 1425/2004: İbnü’ş-Şecerî, 1413/1992: I, 246; 188; İbnü’l-Hâcib, 1982: I, 554, 555; İbn Yaîş, 1422/2001: III, 361; el-Murâdî, 1422/2001: I-VI, 590, 591; el-Ezherî, 1421/2000: I, 407, 408).

¹¹ Semâ sözcüğünden yağmurun kastedilmesi konusu daha sonraları belagatçılar tarafından da irdelenmiş ve Beyân İlmi’nin mecâzi mürsel (المجاز المرسل) alt başlığı çerçevesinde onlarca örneğe mevzu bahis yapılmıştır. (el-Kazvînî, 1424/2003: 208, 209; 283, el-Meydânî, 1416/1996: 284).

sözcüğünün “ip” ve “halat” anlamına gelen “habl” (الحبل) manası üzerinden verilebilir. (el-Ferrâ, 1403/1983: III, 89, 90).

Muzafın muzaf ileyhten müenneslik elde ettiği başka bir ifadeyle muzaf ileyhin müennes olmasından dolayı muzafın da belli şartlarda müennes muamelesi gördüğü örnekler de mananın etkisine hamledilmiştir. Fakat bu kuramın uygulanabilirliği, muzafın hazfedilmesi sonrasında cümlede bir anlam bozukluğunun oluşmamasına bağlanmıştır. Nitekim İbn Mâlik meşhur manzumesinde izafe konusu işlerken “وَرُبَّمَا أُكْسِبَ ثَانٍ أَوْ لَا تَأْتِيَتْهُ إِنْ كَانَ لَحْدِفٍ مُّوَهَّلًا” *Birincinin (muzafın), anlam açısından hazfedilmesi uygun ise ikincisi (muzaf ileyh) birincisine tenis/müenneslik kazandırabilir*” diyerek bu kurama dikkat çeker. (İbn Mâlik, 1428/2007: 118). Binâenaleyh ذَهَبَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ şeklinde bir cümle kurulabilir ve bu cümle, parmakların bir kısmının parmak sayılmasından hareketle “بَعْضُ” sözcüğü muzaf iley olan أَصَابِعِ sözcüğünden müenneslik elde etmiştir” şeklinde gerekçelendirilebilir. Ayrıca ilgili cümlede, muzafın hazfedilmesi sonrasında bir anlam bozukluğu da oluşmamaktadır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 51, 52; İbn Hişâm, III, 102, 103; İbn Akîl, 1400/1980: III, 50; el-Ezherî, 1421/2000: I, 687).

Bu konuda gramercilerin en çok örnek verdiği beyit Câhiliye devri şairlerinden A‘şâ lakaplı Meymûn b. Kays’ın (ö. 7/629) , وَنَشْرَقَ بِالْقَوْلِ الَّذِي قَدْ أَدَعَتْهُ كَمَا شَرَقْتُ صَدْرَ الْقَنَاءِ مِنَ الدَّمِ , *Senin yaydığın sözden, mızrak ucunun kan ile boğulması/kaplanması gibi üzüntüden boğazı düğümlendi*” anlamındaki beyitidir. İlgili beyitte صَدْرُ sözcüğünün شَرَقْتُ fiilinin fâli olması, kendisinden sonra yer alan muzaf ileyhten yani الْقَنَاءِ sözcüğünden müenneslik elde etmesine bağlanmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 52; el-Müberred, 1415/1994: IV, 196, 197; İbnü’s-Serrâc, 1417/1996: III, 478; ez-Zeccâc, 1408/1988: III, 94; İbn Cinnî, 1371/1952: II, 417).

Tartışmalı olmakla beraber nadiren muzafın muzaf ileyhten müzekkerlik elde ettiğine yönelik rivayet ve yaklaşımlara da rastlanılmaktadır. (İbn Mâlik, 1387/1967: 156; el-Ezherî, 1421/2000: I, 687; el-Anbekî, 1433/2012: 226, 227).

2.5. Gramer Kavramları ve Edâtlarına Etkisi

Kavramların, topluluklar arasında ortak bir iletişim görevini üstlendiğini söyleyenlerin yanında belli bir alanda uzmanlaşmak isteyen talebelere bir kolaylık sağladığını söyleyenler de vardır. (İbnü’l-Esir, 1358/1939: II, 354; es-Suyûtî, 2008: I, 38). Nitekim ilk dönemlerde Arap coğrafyasında gramer kavramlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda bu iki amaç net bir şekilde görülmektedir. (el-Câhız, 1418/1998: I, 139).

Aslında toplumun genel tahsil durumu ve talebelerin öğrenim kabiliyetleri doğrultusunda geliştirilen gramer kavramlarının mana odaklı olduğu neredeyse her kavram üzerinden tespit edilebilmektedir. Bundan dolayı olsa gerektir ki Ebü’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/689) ile başladığı ifade edilen ve hicri ikinci yüzyılın sonlarına doğru tamamıyla şekillenen gramer kuralları ve kavramları, modern dönemde dile getirilen birkaç ıslahât çağrısı dışında hâlâ olduğu gibi öğrenilip öğretilmektedir.

Gramer kavramlarının mana odaklı oluşturulduğu yönünde kimi gramercilerin doğrudan bir değerlendirmesi bulunmazken kimilerinin de belli kavramlar üzerinden mananın etkisine açık bir şekilde değindiği görülmektedir. Örneğin Ebü’l-Abbâs el-Müberred, جَانَنِي عَبْدُ اللَّهِ “Abdullah bana geldi” ve فَصَدَّ “Zeyd, bana gelmeyi kastetti” şeklinde cümle kuran bir şahsın Abdullah ve Zeyd isimli birçok kişinin muhataplar tarafından tanınmama olasılıklarından hareketle bu cümlelerde bulunan fâil öğesinden sonra الطويل ,العاقل ,الراكب gibi ilavelere yer vermesi gerektiğini söyler. Eğer şahıs, kendisine gelen kişilerin gelme eyleminin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini bildirmek istiyorsa o zaman fâil öğesinden sonra رَاكِبًا veya مَاشِيًا şeklinde bir ekleme yapması gereir” diyen Müberred, bir cümlede sıfat (الصفة) ya da hâl (الحال) öğelerinin tespitinde mananın göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çeker. (el-Müberred, 1415/1994: IV, 166).

Basra ve Kûfe ekollerine mensup olan âlimlerin gramer kavramları etrafındaki ihtilafları da mana üzerinden değerlendirilebilir. Basralı temsilcilerin bedel olarak adlandırdığı öğeye Kûfelilerin el-

civâr (الجوار), et-terceme (الترجمة), el-mardûd (المردود), et-tekrîr (التكرير), et-tefsîr (التفسير) ve et-tebyîn (التبيين) demeleri bunun en açık göstergesidir. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 51, 168, 192, 193; II, 187; III, 279; Sa'leb, 1950: I, 20; en-Nehhâs, 1405/1985: I, 307). Kûfe ekolü temsilcilerinden olan Ferrâ'nın mef'ûl bih (المفعول به) kavramını bazen شئ يقع عليه الفعل "üzerine eylemin vuku bulduğu şey" gibi mana odaklı ele almasının yanı sıra mef'ûl leh (المفعول له) kavramını tefsîr (التفسير), mef'ûl fih (المفعول فيه) kavramını mahal (المحل), mef'ûl me'a (المفعول معه) kavramını es-sarf (الصرف) şeklinde adlandırması da her iki ekol arasındaki ihtilafların gramer kavramlarına yansıdığını gösterdiği gibi bu ihtilafların mana etkeni çerçevesinde yapıldığını da göstermektedir. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 17, 35, 73; II, 78, 89, 90; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 204; el-Ezherî, 1421/2000: I, 515; el-Velîdî, 2006: 26).

Mübtedâ (المبتدأ) ve haber (الخبر) kavramları için öne sürülen adlandırmalar ve yapılan değerlendirmelerde de mananın etkisini görmek mümkündür. Örneğin Sîbeveyhi tarafından "el-mebnâ aleyh" (المبنى عليه) olarak adlandırılan mübtedânın daha sonraları "el-müsned iley" (اليه المسند), el-mühaddes anh (المحدث عنه), "el-muhbar anh" (المخبر عنه), el-mevdû' (الموضوع) ve ez-zât (الذات) şeklinde birçok isimle ifade edildiği görülmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 141, 144; 1408/1988: II, 78, 124, 127-129, 130; el-Müberred, 1415/1994: IV, 126, III, 89; el-Ahfeş, 1411/1990: I, 24, 25; el-Fârisî, 1389/1969: I-II, 29; İbn Harûf, 1419/1998: I, 387; el-Mutarriżî, ts: 120, 121; eş-Şâtîbî, 1428/2007: I, 590-592). Haber için ise "el-müsned" (المسند), "el-mebnî ala'l mübtedâ" (المبنى على المبتدأ), "el-mahmûl" (المحمول), "el-hadîs" (الحديث) ve "es-sıfat" (الصفة) gibi isimlendirmeler yapılmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 55; 1408/1988: II, 126-128; el-Müberred, 1415/1994: IV, 126, 406; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 62-64; İbn Cinnî, 1988: 29, 30; İbnü'l-Hâcib, 1424/2004: I, 340; el-Mutarriżî, ts: 120, 121). Bu isimlendirmelerde mana etkeni net bir şekilde görülmektedir. Çünkü kendisiyle cümleye başlanılan öge anlamına gelen mübtedâ, hakkında konuşulan ve haber verilen öge (المخبر عنه-المحدث عنه) anlamına geldiği gibi haberin tema ve öznesi (الذات-الموضوع) anlamlarına da gelmektedir. Mübtedâyaya isnad edilen (المسند), dayandırılan (المبنى), hamledilen (المحمول) haber de aynı zamanda onunla ilgili bir söz (الحديث) ve nitelemedir (الصفة).

Belâgat bilginlerinden olan Abdülkâdir el-Cürçânî (ö. 471/1078) de herhangi bir cümlede yer alan mübtedâ ve haber öğelerine mana odaklı bakılması gerektiğini şu şekilde açıklar: لم يكن المبتدأ مبتدأ لأنه منطوق به أولاً ولا كان الخبر خبراً لأنه مذكور بعد المبتدأ، بل كان المبتدأ مبتدأ لأنه مُسندٌ إليه ومثبتٌ له المعنى، والخبر خبراً لأنه مسندٌ منطوقٌ به أولاً. "Mübteda, kendisiyle söze ilk başlanıldığı için mübteda olmamıştır/sayılmamıştır; haber de mübtedadan sonra zikredildiği için haber olmamıştır. Aksine mübteda, belirli bir mana kendisine isnad edilip onunla ispatlandığı için mübteda; haber de belirli bir mana kendisiyle ispatlandığı için haber olmuştur." (el-Cürçânî, 2004: 189; 1402/1982: I, 223). Cürçânî, "Zeyd serbesttir" منطلق زيد örneğini vererek "şayet söylediği şeylerin aksi gibi bir durum olsaydı zikredilen örnekte mübteda منطلقٌ، haber ise زيد sözcüğü olurdu" diyerek bu görüşünü gerekçelendirmeye çalışır. (el-Cürçânî, 2004: 189). Elbette ki bir isim cümlesinin başında bulunan sözcüğe mübtedâ denilebilir (eş-Şinkîfî, 1431/2010: 326). ve el-Cürçânî gibi bir âlim de tartışmasız bir şekilde bundan haberdardır. Bu yüzden Cürçânî'nin asıl dikkat çekmeye çalıştığı şey, isim cümlesinde bulunan öğelerin sesletim/telaffuz sıralamasının mana etkeninin önüne bırakılıp onu tamamen unutturma olasılığıdır.

Ebü'l-Abbâs el-Müberred, "Bedel, وإنما سُمي البدل بدلاً لدخوله إما عمل فيه ما قبله على غير جهة الشراكة، kendisinden önce bulunan âmilin etkisi altına, hiç birşeyle birliktelik etmeden girdiği için bedel olarak adlandırılmıştır" diyerek bu kavramın cümle içindeki gramatik fonksiyonunu doğrudan manaya bağlar. (el-Müberred, 1415/1994: IV, 399). Bedelin çeşitleri olan "bedelü'l-kül" (بدل الكل), "bedelü'l-ba'az" (بدل البعض), "bedelü'l-iştîmâl" (بدل الاشتمال) ve "bedelü'l-galat" (بدل الغلط) ifadeleri de doğrudan mana odaklı geliştirilmiştir. (İbnü'l-Hâcib, 1402/1982: I, 450; el-Esterabâdî, 1996: II, 357, 385). Gramercilerin, bedel kavramıyla karışmaması için atf-ı-beyân (عطف البيان) kavramını, kendisinden bir önceki ögenin yerine geçmeyecek şekilde unu açıklayan ve anlaşılır kılan ikincil bir öge şeklinde tanımlarına bakılırsa onların söz konusu kavramı doğrudan manayla irtibatlandırdıkları görülecektir. Örneğin İbnü's-Serrâc, "وهو مبينٌ، لما تجريره عليه" "Atf-ı- beyân, (bir önceki öğeye) cârî/binâ edilerek onu açıklığa kavuştur" diyerek bu

kavramın fonksiyonel olarak cümle içinde oluşan bir kapalılığı gidermesi gerektiğini söylemektedir. (İbnü's-Serrâc, 1417/1996: II, 45). Ebû Ali el-Fârisî ve Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin yaptıkları açıklamalarda da söz konusu kavramın cümle içinde bulunan kapalılığı gidermesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. (el-Fârisî, 1389/1969: I, 281; ez-Zemahşerî, 1425/2004: 124; İbn Yaiş, 1422/2001: II, 271, 272).

İsim (الاسم), fiil (الفعل), harf (الحرف), te'kid (التأكيد), mü'ekked (المؤكد), müstesnâ (المستثنى), müstesnâ minh (المستثنى منه), na't (النعته), men'ût (المنعوت), iğrâ (الإغراء), tahzîr (التحذير), münadâ (المنادى), mendûb (المندوب), iştiğâl (الاشتغال), tenâzu' (التنازع) ve izâfe (الإضافة) gibi kavram ve kuramların sözlük ve terim anlamları arasındaki paralelliğe bakılırsa bu ifadelerin de mana odaklı geliştirildiği yargısına varılabilir. Çünkü kavram-terim ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda terimlerin kavramları açık ve net bir şekilde karşılaması beklenmektedir. (Daşkiran, 2014: 195, 196).

Gramercilerin, bir edâtın bulunduğu cümle içerisindeki gramatik fonksiyonundan hareketle bu edatı birçok farklı isimle tanıtmaya çalıştıkları da olmuştur ki, bu damananın edâtlar üzerindeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin mâ (ما) edâtının "istifhâm" (الاستفهامية), koşul (الشرطية), mevsûl (الموصولة), hayret (التعجبية), niteleme (الموصوفة), engel (الكافة), olumsuzluk (النافية), zâit (الزائدة), masdariyye (المصدرية) ve nakıs fiillerden olan leyse gibi (لا بمعنى ليس) kullanılması sadece mana odaklıdır. (Huseyn, 1952: 46). Aynı şekilde başında bulunduğu cümleye yakınlık, (تقريب), pekiştirme (توكيد), beklenti (توقع) ve kesinlik (تحقيق) anlamlarından birini katan kad (قد) edatının حرف توكيد, حرف تقريب ve توقع şeklinde isimlendirilmesini de bu yönde değerlendirilebilir. (el-Erdebîlî, 1990: 136, 162, 192, 220, 221, 227, 234, 235).

İz (إذ) edatının zarf (الظرفية), neden (التعليلية) ve anilik (الفجائية); izâ edatının anilik (الفجائية), koşul (الشرطية) ve zarf (الظرفية); lâ (لا) edâtının bir türün olumsuzluğu (النفى الجنس), leyse (ليس) fiili anlamdaşlığı (لا بمعنى ليس), atf (العاطفة), zait (لا الزائدة), olumsuzluk (النافية) ve yasaklama (الناهية); lev (لَوْ) edâtının koşul (الشرطية), masdar (المصدرية) ve istek/dilek (التمنية) anlamında kullanılması da mananın edâtlar üzerindeki etkisine örnek olarak verilebilir. (el-Murâdî, 1413/1992: 185, 188, 189, 278, 287, 288, 290, 292, 294, 296, 300, 301, 367, 370, 373; İbn Hişâm, 1421/2000: II, 5-26, 48-71; III, 283, 291, 301, 316, 325, 326, 367, 403, 409).

Sonuç

Özellikle dinî kaygılardan dolayı dilciler ve gramerciler tarafından tespit edilen dil kurallarının ilk nüveleri mana etkeniyle doğrudan bağlantılı olduğu gibi ilerleyen zamanlarda sarfedilen gayret ve çabaların büyük bir kısmı da mana eksenli olmuştur. İlk dönemlerden itibaren konulagelmiş dil kurallarının dışına çıkıldığı algısını veren, bazı ayet, şiir ve ibarelerin çözüme kavuşturulması hususunda yapılan yorum ve değerlendirmelerin çoğunda yine mana etkeni göz önünde bulundurulmuştur. Bundan dolayı Hicri üçüncü yüzyılın sonlarında başlayan ve dördüncü yüzyılın ortalarına doğru zirve yapan nahiv-mantık tartışmalarında, mantıkçıların, nahiv ilminin tamamen sesletim/telaffuz ile ilgili olduğu yönündeki söylemleri nahivciler tarafından kabul görmemiştir.

Mananın Arap dil kurallarına olan etkisi özellikle belli konu ve kurallar etrafında görülmektedir. Bu bağlamda bazı sonuçlara varılmak istenirse şu şekilde bir maddelendirmeye gidilebilir:

a. Bir isim cümlesinde bulunan öğelerinin sesletim/telaffuz sıralamasına rağmen bazen birinci öğenin haber olma zorunluluğu bazen de ikinci öğenin mübtedâ olma zorunluluğu tamamıyla mana etkenine bağlanılmıştır.

b. İstisnâî durumlarda görülebilen bir fâilin mensûb, mefûlün ise merfû okunmasında da mana etkeni göz önünde bulundurulmuştur. Başka bir ifadeyle neredeyse herkes tarafından bilinen bir kuralın ihlaline mana etkeni sebebiyle müsaade edilmiştir. Fakat uluorta fâil ve mefûlün irâb durumlarıyla oynanmaması için bu gibi ifade ve cümlelerin kabulü duyum (السماع) ile sınırlandırılmıştır.

c. Fâil ve mefûlün cümle içindeki irâb ve fonksiyonel konumlarının belirlenmesinde olduğu gibi müteaddî olmadığı halde mefûl alan ya da doğrudan mefûl alabiliyorken cerr harfi vasıtasıyla mefûl alan veyahut belli bir cerr harfi ile kullanılması zorunluysen başka bir cerr harfiyle kullanılan bazı fillerin içinde bulunduğu cümlelerin paradigmatik sorunu da mana üzerinden çözülmeye çalışılmış ve bu konuya genelde “et-tadmîn” (التضمين) veya “el-haml ala'l-ma'nâ” (الحمل على المعنى) başlıkları verilmiştir. Ayrıca bu yöntemin zahiren sorunlu görünen her cümle ve ibarede uygulanmasına karşı çıkılarak özellikle birbirlerinin yerlerine kullanılan fiiller arasında anlamca bir münasebetin olmasıyla beraber bu münâsebeti gösteren bir ipucu (القرينة) şartı aranmıştır.

d. Mana etkeni göz önünde bulundurularak birçok müzekker sözcük müennes, müennes sözcük de müzekker addedilmiştir. Gramer kitaplarında genelde dağınık bir şekilde görülen bu konu bazı eserlerde belirli bir başlık şeklinde de ele alınmıştır. Daha çok müzekker bir sözcüğe müennes, müennes bir sözcüğe de müzekker zamirinin dönmesi ile muzafın muzaf ileyh'ten müenneslik elde etmesi etrafında irdelenen bu durumu için bir isim tamlamasında bulunan muzaf ögesinin hazfedilmeye elverişli olma şartı da aranmıştır.

e. Mana etkeni, başta isim ve fiil cümlesinde bulunan öğeler olmak üzere diğer birçok kural ve kuramda kullanılan gramer kavramlarının tümünde gözetilmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin önemli temsilcileri tarafından herhangi bir cümle içinde bulunan bir öğeye verilen farklı isimlendirmelerin yanı sıra cümle akışına göre bir edâtın çok yönlü değerlendirilerek birden fazla isimle ifade edilmesinde de mana etkeni gözetilmiştir.

f. Gramerciler tarafından yazılan eserlerde mana etkeninin gözetildiğiyönelik bazen herhangi bir açıklamayla karşılaşılmazken bazen çok açık ve net ifadelerle karşılaşılabilmektedir. Aslında bu durum, gramercilerin, amacı ve hedefi büyük ölçüde belli olan bir bilimin her bir konusunun başlığı veya alt başlığı altında her defasında amaç ve hedefe atıfta bulunmak istememeleri şeklinde yorumlanabilir.

g. Dilci ve gramercilerin gerek belli bir başlık altında gerekse belli bir konunun işlendiği esnada doğrudan ve dolaylı olarak mana etkeni üzerinden bir takım tahliller yapmaları sentaktik açıdan dil kurallarını daha işlevsel kıldığı gibi dil kurallarına normatif yaklaşanların fikirlerini de esnetmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahfeş el-Evsat, Said b. Mes'ede. (1411/1990). *Ma'âni'l-Kur'ân*. (Tahk. Hudâ Mahmud Karâ'a), Kahire: Mektebetu'l-Hâneçî, I-II. (Birleştirilmiş Cilt).
- A'lem eş-Şentemerî. (1415/1994). *Tehsil-u Ayni'z-Zeheb min Ma'deni Cevâhiri'l-Edeb*. (Tahk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan), 2. Baskı, Beyrut: Müessestü'r-Risâle.
- el-Anbekî, Ali Abdullah. (1433/2012). *el-Haml ala'l-Ma'nâ fi'l-Arabiyye*. 1. Baskı, Bağdad: Divânu'l-Vakfi's-Sünnî.
- Akarsu, B. (2016). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. 15. Baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Akbaş, R. (2018). “Sîbeveyhi'nin el-Kitâb adlı Eserinde Doğrudan ve Dolaylı Olarak Ele Aldığı Gramer Kavramları,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 75, 391-415.
- Akbaş, R., Çıkar, M. Şirin. (2018). “Nahivciler Arasındaki İhtilafların Gramer Kavramlarına Yansıması.” *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 41, 309-338.
- el-Batalyevsî, İbnü's-Sîd. (1424/2003). *el-Hulel fi Şerh Ebyâti'l-Cümel*. (Haz. Yahya Murad), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- Başkan, Ö.(1967). *Linguistik Metodu*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları,
- el-Câhız, Ebû Osmân. (1418/1998). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. (Tahk., Abdusselâm Muhammed Harûn), 7. Baskı, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, I-IV.
- el-Câmî, Abdurrahman. (1430/2009). *el-Fevâidu'd-Diyâiyye-Şerh-u Molla Câmî*.(Tahk. Ali Muhammed Mustafa), 1. Baskı, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-II.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. (1402/1982). *Kitâbu'l-Muktesid fi Şerhi'l-İdâh*.(Tahk. Kazım Bahr el-Mercân), Irak: Dâru'r-Reşîd, I-II (Birleştirilmiş Cilt).
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. (2004). *Delâilü'l-İcâz*.(Haz. Mahmud Muhammed Şakir), 5. Baskı, Kahire: Mektebetu'l-Hâneçî.
- el-Cerâh, Âmir, (2018). “et-Tadmînu'n-Nahviyy Vucûhuh ve Eğrâduh ve Ahkâmuh.” *Artuklu Akademi Dergisi*, 5, (1): 197-214.
- Çetin, M. Nihad. (1956). *Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çıkar, M. Şirin. (2005). “Nahiv-Mantık Tartışmalarında Yahya b. Adî'nin Konumu ve Yunan Mantığı İle Arap Nahvi Arasındaki Fasıllar.” *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, 65-76.
- Çıkar, M. Şirin. (2017). *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*. 2. Baskı, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Daşkıran, Y. (2014). “Arap Dilinde Terim Sorunu.”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, 191-214.
- Daşkıran, Y. (2019). “Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler.” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (1): 255-272.
- Durusoy, A, Güler, A, (2015). Vâv'ın Hikâyesi: Dilbilimciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmaların Mantık ve Dilbilimin Gelişimine Etkisi, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 7-54.
- ed-Demâmînî, Muhammed Bedrüddîn. (1403/1983). *Talîku'l-Ferâid ala Teshîli'l-Fevâid*.(Tahk. Muhammed b. Abdirrahman el-Mufdî), 1. Baskı, (Yayınevi ve yeri yok) I-IV.
- Ebû Alî el-Fârisî. (1389/1969). *el-İdâhu'l-Adudî*.(Tahk. Hasan Şâzelî Ferhûd), 1. Baskı, Câmîat-u Riyâd, (İki Cildin Birleştirilmiş Nüshası).
- Ebû Hayyân el-Endelûsî. (1413//1993). *el-Bahru'l-Muhît*.(Tahk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavvid), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII.
- Ebû Hayyan el-Endelûsî. (1420/2000). *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl*.(Tahk. Hasan Hendâvî), 1. Baskı, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, I-VI.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. (ts). *Mecâzü'l-Kurân*. (Tahk. Fuat Sezgin), Kahire: Mektebetu'l-Hâneçî, I-II.
- Ebu't-Tayyib el-Lüğavî. (1375/1955). *Merâtibu'n-Nahviyyîn*. 1. Baskı, (Tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire: Mektebet-u Nehdet-i Mısır.
- Emîl Bedî' Yakup. (1414/1994). *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Müzekker ve'l-Müennes*.1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

- el-Erdebîlî, Muhammed. (1990). *Şerhu'l-Enmûzec fi'n-Nahv*.(Tahk. Hüsnî Abdulcelîl Yusuf), Kahire: Mektebet-u Lisâni'l-Arab.
- el-Esterâbâdî, Radî. (1996). *Şerhu'r-Radî ala'l-Kâfiye*.(Haz. Yusuf Hasan Ömer), 2. Baskı, Bingazi: Menşûrât-u Câmi'ati Karyunus, I-IV.
- el-Ezherî, Halid. (1421/2000). *Şerhu't-Tasrîh ala't-Tavdîh*.(Tahk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ. (1403/1983). *Ma'âni'l-Kur'ân*. 3. Baskı, Beyrut: Dâr-u Âlemi'l-Kutub, I-III.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ. (1989). *el-Müzekker ve'l-Müennes*.(Tahk. Ramazan Abduettevvab), Kahire: Mektebetu'd-Dâri't-Turâs.
- Gündüzöz, S. (2005). "Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, Sayı: 2, 215-229.
- Huseyn, Abdulhamit. (1952). *el-Kavâidu'n-Nahviyye Maddetuhâ ve Tarikatuhâ*. 2. Baskı, Mısır: Matba'atu'l-Ulûm.
- el-Hasrân, Abdullah. (1413/1993). *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye.
- İnanç, Y. (2016). *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*.1. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-İsfahânî, Râgıb. (1430/2009). *Müfredât-u Elfâzi'l-Kurân*.(Tahk. Safvân Adnan Dâvûdî), 4. Baskı, Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- el-İsferâyînî, Ebû Hâmid. (1996). *el-Lübbâb fi İlmi'l-İrâb*.(Tahk. Şevkî Dayf), 1. Baskı, Beyrut: Mektebet-u Lüban.
- İbn Abdirabbih. (1404/1983). *el-İkdu'l-Ferîd*.(Tahk. Mufid Muhammed Kamîha), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX.
- İbn Akîl, Behâüddîn. (1400/1980). *Şerh-u İbn Akîl ala Elfîyye*.(Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), 20. Baskı, Kahire: Dâru't-Turâs, I-IV.
- İbn Akîl, Behâüddîn.(1405/1984). *el-Musâ'id alâ Teshîli'l-Fevâid*. (Tahk, Muhammed Kamil Berekât), Cidde: Dâru'l-Medenî, I-IV.
- İbn Cemâa, Bedrüddîn. (2006). *Şerh Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*.(Tahk. Muhammed Davud), Kahire: Dâru'l-Menâr.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth. (1371/1952), *el-Hasâis*.(Tahk. Muhammed Ali en-Neccâr), Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, I-III.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth.(1373/1954). *el-Munsif*. (Tahk., İbrahim Mustafa-Abdullah Emîn), 1. Baskı, Kahire: İdâret-u İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, I-III.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth.(1988). *el-Lüma' fi'l-Arabiyye*.(Tahk. Ebû Mağlî), Umman: Dâr-u Mecdelâvî.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth.(1415/1994). *el-Muhteseb fi Tebyîn-i Vucûh Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâd anhâ*.(Tahk. Ali Necdî Nasîf-Abdülhalim en-Neccâr-Abdulfettah İsmail Şelebî), Kahire: Dâru Sezgin li't-Tabbâ'a ve'n-Neşr. I-II.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn. (1414/1993). *es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyye*. (Tahk. Ömer Faruk et-Tebbâ'), 1. Baskı, Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif.

- İbn Harûf, Ebü'l-Hasan. (1419/1999). *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*.(Tahk. Selvâ Muhammed Ömer Arab). Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, I-II.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn.(1425/2004). *Mukaddimet-u İbn Haldûn*.(Tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), 1. Baskı, Dimaşk: Dâr-u Ya'rib, I-II.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn. (1421/2000). *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-E'arîb*.(Tahk. Abdulletif Muhammed el-Hafîb), 1. Baskı, Kuveyt: es-Silsiletu't-Turasiyye, I-VII.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn.(trs). *Evdehü'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*.(Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), Beyrut: Menşûrâti'l-Mektebeti'l-Asriyye, I-IV.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn. (1387/1967). *Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Makâsid*.(Tahk. Muhammed Kamil Berekât), Mısır: el-Mektebetu'l-Arabiyye.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn. (1410/1990). *Şerhu't-Teshîl*.(Tahk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), 2. Baskı, Dâr-u Hecr, I-IV.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn. (1420/2000). *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiyye*. (Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcut), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn. (1428/2007). *Elfiyyet-u İbn Mâlik*.(Tahk. Süleyman b. Abdulaziz el-Uyûnî), Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc,
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (1402/1981). *Edebü'l-Kâtib*.(Tahk. Muhammed ed-Dâlî), Beyrut: Müessestü'r-Risâle.
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasan. (1392/1972). *el-Mukarrîb*.(Tahk. Ahmed Abdusettâr el-Cevârî-Abdullah el-Cebûrî), 1. Baskı, (Yayınevi Yok).
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasan. (1419/1998). *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*.(Haz. Fevzâz eş-Şi'âr), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ. (1422/2001). *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*.(Haz. Emil Bedi Yakub), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI.
- İbnü'l-Kıftî, Cemâluddîn. (1406/1986). *İnbâhu'r-Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*.(1. Baskı), (Tahk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-IV.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berakât. (1405/1985), *Nüzhetü'l-Elibba fî Tabakâti'l-Üdebâ*.(Tahk, İbrahim es-Sâmerrâî, 3. Baskı, Ürdün, Mektebetü'l-Mennâr.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berakât. (1418/1997). *Esrârü'l-Arabiyye*.(Tahk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berakât.(1428/2007). *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*.(Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, I-II.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü Bekr. (1419/1999). *el-Müzekker ve'l-Müennes*.(Tahk. Muhammed Abdulhalik Azîme), Kahire: Lucnet-u İhyâi't-Turâs, I-II.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn. (1375). *el-Câmiu'l-Kebîr fî Sanâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mansûr*. Matbaatu'l-Mecmai'l-İlmî.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn. (1358/1939). *el-Meselu's-Sâir*. (Tahk. Muhammed Muhyiddîn), Kahire: Mektebet-u Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, I- IV.
- İbnü'l-Hâcib, Ebü Amr.(1982). *el-İdâh fî Şerhi'l-Mufassal*.(Tahk. Musa Benay el-Alîlî), Bağdat: Matbaatü'l-ânî, I-II.

- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr. (1424/2004). *Şerh-u Muhtasari'l-Müntehe'l-Usûlî*.(Tahk. Muhammed Hasan İsmail), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr. (1428/2008). *el-Kâfiye*. 1. Baskı, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ li't-Tebbâa ve'n-Neşr.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr. (1417/1996). *el-Usûl fi'n-Nahv*.(Tahk. Abdülhuseyn el-Fetlî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I-III.
- İbnü's-Şecerî, Hibetullah. (1413/1992). *Emâlî İbni's-Şecerî*. 1. Baskı, Kahire: Matbaatu'l-Medenî, I-III.
- İbnü'n-Nediîm, Ebü'l-Ferec. (1430/2008). *el-Fihrist*.(Tahk. Eymen Fuad Seyyid), Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, I-III.
- İbnü'n-Nehhâs, Ebû Abdillâh. (1424/2004). *et-Ta'lika ale'l-Mukarrib*.(Tahk. Cemil Abdullah Avîza), 1. Baskı, Ürdün: Vizâretu's-Sekâfe.
- Kınar, K. (2014). "Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi." *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 7-28.
- el-Kalkeşendî, Ebü'l-Abbâs.(1324/1906). *Dav'u's-Subhi'l-Musfir*, (Tash. Mahmûd Selâme), 1. Baskı, Mısır: Matbaatu'l-Vâ'iz.
- el-Kazvînî, Hafîb. (1424/2003). *el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâga*.(Haz. İbrahim Şemsüddîn), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Kattân, Mennâ'. (2000). *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'an*. 7. Baskı, Kahire: Mektebet-u Vehbe li'n-Neşr.
- el-Meydânî, Hasan Habenek. (1416/1996). *el-Belâgatu'l-Arabiyye Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, I-II
- el-Murâdî, İbn Ümmü Kâsım, (1413/1992). *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Ma'ânî*, (Tahk. Fahrüddîn Kabâve-Muhammed Nedim Fazıl), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Murâdî, İbn Ümmü Kâsım. (1422/2001). *Tevdîhu'l-Mekâsîd ve'l-Mesâlik bi Şeh Elfiyyeti İbn Mâlik*.(Tahk. Abdurrahman Ali Süleyman), 1. Baskı, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-VI. (Birleştirilmiş Cilt).
- el-Mutarriżî, Ebu'l-Feth. (ts). *el-Misbâh fi İlmi'n-Nahv*.(Tahk. Abdülhamit es-Seyyid Taleb), 1. Baskı, Kahire: Mektebetü's-Şebâb.
- el-Müberred, Ebü'l-Abbâs. (1415/1994). *el-Muktedab*.(Tahk. Muhammed Abdulhalik Azîme), Kahire, I-IV.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer.(1405/1985). *İ'râbu'l-Kur'an*.(Tahk. Züheyr Gâzî), 2. Baskı, Kahire: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye, I-V.
- Ramazan Abduttevvâb. (2000). *el-Lahnu'l-Amme ve't-Tatavvuru'l-Lugavî*. 2. Baskı, Kahire: Mektebet-u Zehrâi's-Şark.
- er-Rufâyi'a, Hüseyin Abbâs. (2003). *Zâhîretü'l-'Udûl ani'l-Mutabakafi'l-Arabiyye*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mute Üniversitesi, Ürdün.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman. (1402/1982). *el-Kitâb*.(Tahk. Abdüsselâm Muhammed Harun), 2. Baskı, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, I-IV; 1408/1988: II.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs. (1950). *Mecâlîs-u Sa'leb*. (Tahk. Abdüsselâm Muhammed Harun), 2. Baskı, Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, I-II.

- es-Sâmerrâî, Fazıl Salih. (1421/2000). *el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*. 1. Baskı, Beyrut: Dâr-u İbn Hazm.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr. (1418/1998). *Fıkhu'l-Luğa*.(Tahk. Halid Fehmî), 1. Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, I-II.
- es-Sîrâfî, Ebû Said. (1429/2008). *Şerh Kitâb Sibeveyhi*.(Tahk. Ahmed Huseyn Mehdî- Ali Seyyid Ali), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-V.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtim. (1997). *el-Müzekker ve'l-Müennes*.(Tahk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dimaşk: Dâru'l-Fıkr.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn. (1418/1998). *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerh Cem'i'l-Cevâmi'*(Tahk. Ahmed Şemsüddîn), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn. (1426/2006). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*.(Tahk. Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye), Mecemme'u'l-Melik Fahd li't-Tabbâati'l-Mushafi's-Şerîf, I-VII (Birleştirilmiş Cilt).
- es-Suyûtî, Celâlüddîn.(2008).*el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga*. (Tahk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), 3. Baskı, Kahire: Mektebet-u Dâri't-Turâs, I-II.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn.(1432/2011). *Cem'u'l-Cevâmi' fi'n-Nahv*.(Tahk. Nasr Ahmed İbrahim Abdülâl), 1. Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn.(trs). *el-İşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*. 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn.(1433/2012). *el-Behcetü'l-Merdiyye*.(Tahk. eş-Şeyh Murtadâ Ali es-Seyyâh), 1. Baskı, (Baskı Yeri Yok), Dâru'l-Ulûm, I-II.
- es-Süheylî, Ebû'l-Kasım. (1412/1992). *Netâicu'l-Fıkr fi'n-Nahv*.(Tahk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud-eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk. (1428/2007). *el-Makâsidü's-Şâfiyye fî Şerhi'l-Hulâseti'l-Kâfiyye*.(Tahk. Muhammed İbrahim el-Bennâ), 1. Baskı, Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, I-X.
- eş-Şecerî, Ahmed Ferhân. (1433/2012). “et-Tadmînü'n-Nahvîyy ve Eseruhu fi'l-Ma'nâ.”*el-Câmi'a el-İrâkiyye*, Sayı, 202, 193-220.
- eş-Şinkîti, Muhammed el-Kallâvî. (1431/2010). *Feth-u Rabbi'l-Berîyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurrûmiyye*. 1. Baskı, Mekke: Mektebetü'l-Esedî.
- et-Teftâzânî, Saduddîn. (1432/2011). *Şerh-u Tasrîfi'l-İzî*.(Haz. Muhammed Câsım), 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân. (2001). *el-Hevâmil ve's-Şevâmil*.(Haz. Ahmed Emîn es-Seyyid Ahmed es-Sakar), Kahire: el-Hey'etü'l-âmmе.
- el-Ukberî, Ebû'l-Bekâ. (1416/1995). *el-Lübbâb fî İleli'l-Binâ ve'l-İrâb*. (Gazî Muhtar Tuleymât), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, I-II.
- el-Velîdî, M. Ali. (2006). *el-Hilâfu'n-Nahvî fi'l-Mensûbât*. 1. Baskı, Ürdün: Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs.
- Yıldırım, K. (2013). “Arap Dilinde Müzekkerlik-Müenneslik Ayrımına Dil Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım.”*Ekev Akademi Dergisi*, VII, Sayı: 15, 195-210.

- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım. (1419/1998). *Esâsü'l-Belâğâ*. 1. Baskı, (Tahk., Muhammed Bâsıl Uyûnu's-Sûd), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım.(1425/2004). *el-Mufasssal fi İlmi'l-Arabiyye*.(Tahk. Fahr Salih Kaddâre), 1. Baskı, Ürdün: Dâr-u Ammâre.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım.(1418/1998). *el-Keşşâf an Hakâik Ğavâmidi't-Tenzil*, (Tahk. Adil Ahmed Abdulmevcut- Ali Muhammed Muavvid), 1. Baskı, Riyad: Mektebetu'l-Abikân, I-VI.
- ez-Zeccâc, Ebü İshâk. (1408/1988). *Ma'âni'l-Kurân ve İ'râbuh*.(Tahk. Abdulcelil Abduh Şelebî), 1. Baskı, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, I-V.
- ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım. (1399/1979). *el-Îdâh fi İleli'n-Nahv*.(Tahk. Mâzin el-Mübârek), 3. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım. (1404/1984). *el-Cümel*.(Tahk. Ali Tevfik el-Hamed), 1. Baskı, Ürdün: Müessestü'r-Risâle-Dâru'l-Emel.
- ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım. (1407/1987). *Emâli'z-Zeccâcî*.(Tahk. Abdüsselâm Muhammed Harun), 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Cil.
- ez-Zebyerî, Velîd, (1424/2003). *el-Mavsû'âtu'l-Müeyssere fi Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-Nahv ve'l-Lüga*. 1. Baskı, İngiltere: Silsilet-u İsdârâti'l-Hikme, (Üç Cildin Birleştirilmiş Nüshası).
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn. (1276/1957). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*.(Tahk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire: Mektebetu'd-Dâri't-Turâs, I-IV.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr. (1392/1973). *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*.(Tahk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), 2. Baskı, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr. (2010). *Kitâbu'l-Vâdih*.(Tahk. Abdulkerim Halife), Umman: Dâr-u Celîsi'z-Zamân.